

A KÖRNYEZETI VÉDELEM FELELŐSSÉGE

Környezetvédelem és szolidaritás az anarchikus
nemzetközi rendszerben

TÓTH LILLA

STUDENT PAPER

ELTE POL-IR WORKING PAPER SERIES

2020/8

ELTE POL-IR WORKING PAPER SERIES

Az ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének
időszaki kiadványa

Felelős kiadó: Majtényi Balázs

Felelős szerkesztő: Kopper Ákos

A szerkesztőbizottság tagjai: Nagy Alíz, Schweitzer András,
Soltész Béla, Szálkai Kinga

Kiadó: ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete

Székhely: 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.

Honlap: <http://polir.elte.hu>

E-mail: eutud@tatk.elte.hu

A KÖRNYEZETI VÉDELEM FELELŐSSÉGE

Környezetvédelem és szolidaritás az anarchikus nemzetközi rendszerben

TÓTH LILLA¹

Absztrakt

Az ökológiai válság egyre súlyosbodó kihívásai határokon átnyúló jellegükből fakadóan transznacionális együttműködést tesznek szükségessé. Az anarchikus nemzetközi rendszert megalapozó klasszikus szuverenitáshoz társított önérdékkövetés, terület feletti szabad kontroll és a be nem avatkozás elve azonban ellentétben állnak a környezet védelmét prioritizáló kooperációval. Dolgozatom abból indul ki, hogy a szuverenitás jelentéstartalma változó és a politikai környezet által konstruált, ennek megfelelően a környezetvédelmi törekvések is hatással vannak rá. Kutatásomban arra keresem a választ, hogy a transznacionális környezeti problémák nemzetközi megoldási kísérletei hogyan alakítják át a politika szuverenitásról alkotott értelmezését. Hipotézisem szerint egy új nemzetközi norma fejlődése van folyamatban, amely a környezeti védelem felelősségét hangsúlyozza, és az állami szuverenitást megkérdőjelező módszereket legitimál.

A szuverenitás hasonló módon való átértelmezésére találunk példát az elmúlt évtizedek politikai eseményei között. A védelmi felelősség (responsibility to protect) elvének elfogadásával a szuverenitás részévé vált az emberek védelme iránti felelősség, amely a nemzetközi közösségre is ki lett terjesztve, ezzel

---

¹ Tóth Lilla az ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének 2020-ban végzett nemzetközi tanulmányok szakos hallgatója, szakdolgozatát Szálkai Kinga témavezetésével készítette. A dolgozat a 2019/2020. tanévben elnyerte a legjobb nemzetközi tanulmányok alapszakos szakdolgozatért járó díjat. Tóth Lilla jelenleg a University of Edinburgh Global Environment, Politics, and Society mesterszakos hallgatója. A kézirat lezárása: 2020. május.

felülírva a be nem avatkozás elvének kizárólagosságát. Hipotézisem szerint hasonló változás a környezetvédelem területén is bekövetkezhet, így kutatásomban analógiát vonok a védelmi felelősség és a környezetvédelem között a szuverenitással való viszonyukat középpontba helyezve. Kutatásom eredményeként a vizsgált változások keretbe foglalása érdekében a szakirodalmi áttekintésben bemutatott elméletekre támaszkodva megalkotom a környezeti védelem felelősségének és a környezetvédelmi intervenciónak definícióját. A koncepcióhoz a védelmi felelősséget a szuverenitást átértelmező jellege miatt használom fel, a környezeti védelem felelőssége azonban nem a védelmi felelősség elvének környezeti kontextusba ültetése. Megközelítésem nem biztonságpolitikai alapokon nyugszik, így a környezetpusztulásra sem biztonsági kihívásként tekintek. Elemzésem hangsúlya a globális felelősségvállalásra és a szolidaritáson alapuló problémamegoldásra kerül. Az elméleti keretézést követően a környezeti védelem felelősségének gyakorlati relevanciáját egy aktuálpolitikai esemény, az amazonasi erdőtüzek kapcsán kialakult politikai konfliktus elemzésén keresztül igazolom.

Kutatásom a szuverenitás és a környezetvédelem viszonyáról szóló tudományos diskurzusba kapcsolódik be, és kiegészítést kíván nyújtani a már létező elméleti keretrendszerhez. Célja, hogy értelmezze a globális környezetvédelmi együttműködést, amely az utóbbi években különösen nagy figyelmet kapott a világpolitikában.

Kulcsszavak: környezetvédelem, szuverenitás, nemzetközi szolidaritás, környezeti védelem felelőssége, környezetvédelmi intervenció

Bevezetés

„Egy bolygón élünk, azonban különböző világokban.”² (Brundtland Commission 1987, 1. fejezet (1))

Bár az állítás még a hidegháború alatt, egy alapjaiban más rendezőelvű világrendszerben született, jól mutatja, hogy a nemzetközi politika már ekkor felismerte a természet integritása és az embertől származó intézmények által konstruált nemzetközi rendszer között húzódó feszültséget. A környezetvédelmi kihívások transznacionálisak, nem alkalmazkodnak az államhatárokhoz. Számos olyan államon belüli környezeti problémát említhetünk, amelyek a régió országaira egyaránt hatással lehetnek (például: víz- és levegőszennyezés, atomenergia, biodiverzitás csökkenése, génmódosított növények termesztése). Mindemellett szembe kell néznünk a globális klímaváltozással, amely kivétel nélkül minden államot érint a nemzetközi rendszerben.

A hatékony környezetvédelmi politika a problémák határokon átívelő jellege miatt nagyfokú nemzetközi együttműködést követel meg a hatalomgyakorlás monopóliumával bíró államoktól. A kooperációnak különböző formái ismertek, számos államközi konferencia, egyezmény és nyilatkozat született az utóbbi évtizedekben, melyek azonban rendszerint a „soft law” kategóriája alá sorolhatók, tehát nem kikényszeríthető rendelkezések (Majtényi 2012, 11). Felmerülhet a kérdés, hogy a nemzetközi rendszer állami szuverenitáson alapuló jellege áthidalhatatlan akadályt emel-e az ökológiai kihívások – amelyek egyes vélemények szerint (Mehta és Merz 2015) napjainkban olyan súlyos mértékűek, hogy az ökokidum kifejezés használatát teszik indokolttá – egyre sürgetőbb kezelése elé. Ezt a dilemmát felismerve a környezetvédelem melletti egyre erősödő globális elköteleződés változásokat indíthat el a nemzetközi rendszer hagyományos szuverenitás-koncepcióját tekintve. A jelenség aktualitása és újszerűsége miatt azonban mind a politikai-intézményi, mind a tudományos-elméleti keret hiányosságokkal áll szemben.

---

² Eredeti szöveg: „The Earth is one but the world is not.”

Az elkövetkezendő oldalakban a fentiekben felvázolt dilemma diskurzusába szeretnék bekapcsolódni. Kutatásomban arra keresem a választ, hogy a transznacionális környezeti problémák nemzetközi megoldási kísérletei hogyan alakítják át a politika szuverenitásról alkotott értelmezését. Hipotézisem szerint egy új nemzetközi norma fejlődése van folyamatban, amely a környezeti védelem felelősségét hangsúlyozza, és az állami szuverenitást megkérdőjelező módszereket legitimál.

Az utóbbi évek környezetvédelmi törekvéseit követve megállapíthatjuk, hogy a vesztfáliai anarchikus rendszerből inherens módon eredő, a környezet védelme elé állított gátak áthidalásához a nemzetközi politika alternatív eszközökhöz folyamodik, amelyek megkérdőjelezhetik az állami szuverenitást. Karen T. Litfin 1997-es *Szuverenitás a globális ökopolitikában* (Sovereignty in World Ecopolitics) című írása, melynek értelmezésére a szakdolgozatom nagymértékben támaszkodik, jól felépített összefoglalást nyújt a környezetvédelem és a szuverenitás kérdéskörével foglalkozó tudományos irodalomról, valamint saját következtetései is alapkövét jelentik a diskurzusnak. Litfin meglátása szerint a szuverenitás intézményét nem fenyegeti a nemzetközi környezetvédelmi politikák mélyülése, viszont átalakítja azt: a szuverenitás különböző dimenziói (autonómia, kontroll, legitimáció) között „trade-off”-ok jönnek létre (Litfin 1997).

Litfin írásának megjelenése óta a nemzetközi politika bizonyos kérdésekben legitimálta az állami szuverenitást kihívás elé állító megoldásokat. A 2005-ös ENSZ-csúcstalálkozón a tagállamok legitím alapelvként fogadták el a védelmi felelősséget (responsibility to protect). Az alapelv kifejezi a „politikai elköteleződést az erőszak és az üldöztetés legrosszabb formáinak megállítására” (ENSZ hivatalos honlapja). A doktrína alapján tömegeket érintő katasztrófa esetén az emberek védelme a nemzetközi közösség felelősségévé válik, amennyiben „az állam nem hajlandó vagy nem képes megvédeni” a polgárait (ICISS 2001). Ezzel az Egyesült Nemzetek Szervezete intézményesítette a humanitárius intervenciót, valamint lefektette legális alkalmazásának feltételeit.

A nemzetközi közösség védelmi felelőssége szemben áll a szuverenitás hagyományos koncepciójával, amelynek egyik alapeleme a belügyekbe való külső beavatkozás tilalma, mégis azt látjuk, hogy az alapelv a nemzetközi politika részévé válhatott. A terminológia „intervencióról” a pozitív konnotációval rendelkező „védelemre” váltott, ezzel az államok helyett a segítségre szoruló egyéneket helyezve a középpontba (Evans és Sahnoun 2002, 101). A védelmi felelősség doktrína elfogadásának okai közé sorolható, hogy a globalizálódó világ összetett transznacionális folyamatai indokoltá tették felvetni a kérdést: „milyen felelőssége van az államoknak és a társadalmaknak egymás felé?” (MacArthur 2008, 422). Emellett a nemzetközi jogot tekintve az emberi jogok, a biztonságpolitikában pedig a humánbiztonság térnyerésének eredményeként a szuverén, felső kontrolltól mentes autoritást megkérdőjelezve dominánsabbá vált az állam felelősségének és elszámoltathatóságának fontossága (Evans és Sahnoun 2002, 102).

Dolgozatomban az egyének biztonságát középpontba állító védelmi felelősséget analógiaként használva értelmezem a környezetvédelemmel kapcsolatos szuverenitást érintő változásokat. Hasonlóan ahhoz, ahogy az emberek védelme a nemzetközi közösség prioritásává válhatott, és a klasszikus szuverenitással ellentétes eszközöket vont be, úgy gondolom, hogy a környezet védelmével kapcsolatban is megjelent a szuverenitást kihívás elé állító normafejlődés. Ennek elemzéséhez szükségesnek vélem a környezeti védelem felelősségének, valamint hozzá kapcsolódóan a környezetvédelmi intervenció fogalmának bevezetését. Környezeti védelem felelősségén azt a jelenleg kialakuló normát értem, mely szerint az államnak felelőssége megvédeni a területén található környezetet, a többi államnak pedig felelőssége vele szolidaritást vállalni. Ha az állam nem képes, vagy nem akarja megvédeni a természetet, a többi államnak kötelessége segíteni ebben. Környezetvédelmi intervención a felelősség gyakorlásának azon eszközeit értem, amelyek határokon átnyúló jellegük miatt az állami szuverenitással ellentétben állnak. A nemzetközi rendszer nem állami szereplőinek felelősségét fontosnak tartom elismerni, azonban a területi korlátok miatt dolgozatomban az államok szerepére koncentrálok.

Az elméleti keretrendszer felhasználva egy aktuálpolitikai esettanulmányt elemzek, hogy érzékeltessem, a jelenség nemcsak a tudományos diskurzusban, hanem a gyakorlati diplomáciában is relevánsnak tekinthető. 2019 nyarán az Amazonas esőerdő évek óta nem látott intenzitású erdőtüzekkel nézett szembe, melynek kialakulásáért elsősorban a nem fenntartható mezőgazdálkodás felelős: a mezőgazdasági termékek exportjára nagymértékben támaszkodó Braziliában a farmereknél bevett gyakorlat az erdő égetése annak érdekében, hogy a földet növénytermesztésre vagy állatok legeltetésére használják (Smith 2019).

Az Amazonas a világ legnagyobb biodiverzitással rendelkező területe, az ember által ismert fajok 30%-a (több, mint 16 ezer) itt él (Stewart 2019). Az esőerdők felét az ember már elpusztította, és ha a megsemmisítés ilyen ütemben folytatódik, 2030-ra ez a szám 80%-ra emelkedhet, továbbá az esőerdők 10%-a degradált állapotba kerül, így 10%-uk marad meg (Kovács 2019, 141). Emellett egyes becslések szerint húsz-harminc év múlva már csak Kongóban és Braziliában lesznek esőerdővel borított területek, az ázsiai és közép-amerikai régiókban el fognak tűnni (Homer-Dixon 2004, 106).

Az Amazonas pusztulását a média közvetítésével világszerte követhettük, és rövid időn belül a politika érdeklődését is felkeltette. Emmanuel Macron 2019. augusztus 22-i tweetjében „nemzetközi válságnak” nevezte az esetet, és bátorította a G7 államokat, hogy a közelgő csúcson vitassák meg a „vészhelyzetet”.³ Jair Bolsonaro brazil elnök ezt a lépést kolonialista mentalitásnak nevezte (BBC News 2019b), és kezdetben visszautasította a G7 csúcson megszavazott 20 millió dolláros segélyt, mert úgy érezte, Macron kétségbe vonja Brazília szuverenitását az Amazonas felett (BBC News 2019c).

Az esettanulmányt induktív módon választottam ki, a híreket követve vettem észre a szuverenitás-diskurzusban történő változásokat, és ezek értelmezéséhez kerestem elméleti keretet. Az elméleti keret hiányosságát tapasztalva döntöttem

---

³ Emmanuel Macron a Twitteren: „Our house is burning. Literally. The Amazon rain forest - the lungs which produces 20% of our planet's oxygen - is on fire. It is an international crisis. Members of the G7 Summit, let's discuss this emergency first order in two days! #ActForTheAmazon” <https://twitter.com/emmanuelmacron/status/1164617008962527232>

a fent részletezett definícióalkotás mellett. Úgy gondolom, hogy a Macron és Bolsonaro közötti konfliktus elemzése az aktualitása, a környezetvédelmi vonatkozása, illetve a nemzetközi kapcsolatok vesztfáliai szuverenitás-felfogásának alakítása miatt is fontos értékkel bír.

Francia és portugál nyelvtudás nélkül az angolra fordított hírekre tudok hagyatkozni, így az elemzést annak tudatában végzem, hogy ezek a források már átestek egyfajta szűrőn. Részletesebb vizsgálathoz ennek kiküszöbölése elengedhetetlen lenne, mivel azonban a dolgozat hangsúlyosabb része az elméleti elemzés, így az esettanulmányban csak a főbb történések tanulmányozására kerül sor. Ezek feltérképezéséhez politikusok tweetjeit, híroldalak összefoglalóit, interjúkat, illetve sajtótájékoztatókat használok fel. Az említett „szűrő” segítségével a politikai „mainstream” álláspontot tudom vizsgálni, így ezen kutatásban nem gátló tényezőként tekintek a korlátokra.

Szakedolgozatomat irodalmi áttekintéssel kezdem. Az első fejezetben a szuverenitás értelmezésével, valamint a környezetvédelemben betöltött szerepével és a kettő között húzódó ellentétekkel foglalkozom. A második fejezetben analógiát vázolok fel a környezetvédelem és a humánbiztonság között a szuverenitással való kapcsolatuk alapján, majd a szakirodalomra támaszkodva bevezetem a környezeti védelem felelősségének és a környezetvédelmi intervenciónak a fogalmát. A harmadik fejezetben a felvázolt elméleti keretrendszer gyakorlati relevanciájának bemutatása céljából elemzem a választott esettanulmányomat. A konklúzióban összefoglalom a dolgozat főbb gondolatait és eredményeit, valamint megvizsgálom, hogy a hipotézisem igazolására vagy cáfolatára került-e sor a kutatás során.

1. Állami szuverenitás és globális környezetvédelem

Az állami szuverenitás a nemzetközi rendszer egyik legmeghatározóbb alapelve. Sokáig megkérdőjelezhetetlen normaként létezett, amely a rendszer *status quo* szerinti működtetésére szocializálta az államokat. A globalizáció és a globális kooperáció terjedésével járó jelenségek azonban kihívás elé állítják a szuverenitás primátusát, ezt a jelenséget pedig a nemzetközi kapcsolatok különböző elméleti iskolái eltérő módon értelmezik.

Ebben a fejezetben tisztázni fogom a szuverenitás kutatásom szempontjából fontos értelmezéseit, mivel ez a fogalom a dolgozatomban végig előfordul. Emellett indokoltnak tartom röviden bemutatni a szuverenitás történelem folyamán több változáson átesett, politikai kontextustól függő jellegét, ezzel is alátámasztva kutatásom relevanciáját, amely a fogalom koncepciójának átalakulását vizsgálja. Ezt követően az irodalmi áttekintés jelentős része az környezetvédelem és a szuverenitás közötti ellentétek felvázolására irányul, és nagymértékben támaszkodik Karen T. Litfin *Szuverenitás a globális ökopolitikában* című tanulmányára. A fejezet célja, hogy a felvázolt elméleti alapokra építve mutathassam be a környezeti védelem felelősségének jelenségét a második fejezetben, ezzel kiegészítést nyújtva az alább ismertetett elméleti keretrendszerhez.

1.1. A szuverenitás értelmezési lehetőségei és történeti alakulása

A szuverenitás fogalmának megalkotását Jean Bodin *Hat könyv a köztársaságról* (1576) és Thomas Hobbes *Leviatán* (1651) című írásához köti a szakirodalom. Mindkét gondolkodó a társadalmi rend elérésének módjaként hivatkozik a szuverén hatalomra. Jean Bodin szerint „a szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma” (Bodin 1987, 73). A szuverén hatalom birtokosának különböző kizárólagos jogkörei vannak, ilyen például a törvényhozás, a legfőbb bíraskodás, vagy a pénzkibocsátás joga. A Thomas Hobbes által megfogalmazott szerződéselméleten alapuló társadalmi rendben az „egyetlen személlyé egyesült sokaság” felhatalmazottja gyakorolja a szuverén hatalmat (Hobbes 1999, I.:209). Bodin és Hobbes munkássága meghatározta az államok központi szerepét a

nemzetközi kapcsolatokban, és ezzel hozzájárultak a ma is ismert nemzetközi rendszer alapjainak lefektetéséhez. Ma a világpolitikában uralkodó paradigma szerint az állam léte elengedhetetlen, mivel csak így tartható fenn a társadalmi rend és béke, valamint a jogok érvényesülése. A szuverenitás pedig olyan „drága” értéknek számít, amelyért a politika felfogása szerint „érdemes küzdeni” (Pongrácz 2018, 130–38).

A szuverenitás azonban korántsem rendelkezik egységes értelmezéssel, a nemzetközi kapcsolatok iskolái különbözőképpen tekintenek a fogalomra. A klasszikus realizmus világmérete az önérdékkövető államok vesztfáliai rendszerére épül, így az állami szuverenitás klasszikus (bodini, hobbesi) definíciójából indul ki, melyet ahistorikusnak tekint (Litfin 1997, 172). A liberális institucionalizmus szempontjából a normák és intézmények terjedése csökkenti a rendszer anarchiáját és meghatározza az állam cselekvési kereteit, emellett a nemzetközi szervezetek átveszik az egykor kizárólag állami hatáskörbe tartozó jogok egy részét (Pongrácz 2018, 135–37). Másrészt viszont mivel a nemzetközi intézmények többségének legitím tagjai csak az államok lehetnek, ez megerősíti a szuverenitásukat. Litfin meglátása szerint így a szuverenitás nem csökken az intézmények által, hanem átalakul a koncepciója (Litfin 1997, 174). Az interdependencia-elmélet megkérdőjelezi a szuverén államok központiságát, és a rendszerstruktúrákra, valamint a szupranacionális folyamatokra helyezi a hangsúlyt (Varga 2015, 36). A dependencia-elmélet a globális Észak és Dél közötti *de facto* hierarchiát és egyenlőtlen függőséget emeli ki, ezzel kétségbe vonva a szuverén államok egyenlőségét és az anarchikus rendszert (Varga 2015, 32). A konstruktivista iskola alapján a szuverenitás egy társadalmi konstrukció, így jelentéstartalmát az államok határozzák meg. Nem egy állandó, ahistorikus alapelv, hanem „egy összesített koncepció, amely a történelmi és társadalmi körülmények függvényében változik” (Litfin 1997, 169).

Dolgozatom a szuverenitás koncepciójának változását vizsgálja, ami feltételezi, hogy olyan elméletekre támaszkodjak, amelyek a szuverenitást a nemzetközi normák és értékek által befolyásolt, átalakulásra képes és kontextusfüggő alapelvként látják. Meglátásom szerint a konstruktivizmus, az interdependencia-

és dependencia-elmélet keretein belül értelmezhető leginkább az általam felvázolt jelenség: a környezeti védelem felelősségének megjelenése a világpolitikában, illetve a példaként bemutatott esettanulmány, Bolsonaro és Macron nézeteltérése.

A szuverenitás fogalmát az irodalom különböző módokon osztja komponensekre. Az egyik leggyakrabban alkalmazott tipizálási lehetőség a külső és belső szuverenitás elkülönítése. A külső szuverenitás az államok egyenlőségét és a nemzetközi rendszer többi szereplőjével szembeni primátusát rögzíti (Trembeczki 2005, 80). A belső szuverenitás a határokon belüli autoritást, a politikai rendszer megválasztásának szabadságát (Trembeczki 2005, 80), és a területe feletti teljes fennhatóságot jelenti, így birtokában „az állam eldöntheti, hogy hogyan kezeli belső és külső problémáit” (Waltz 1979, 96).

Karen T. Litfin három dimenzióját határozza meg a szuverenitásnak: az autonómiát, a kontrollt és a legitimitást (Litfin 1997). Autonómia alatt egy állam függetlenségét érti, a kontroll a központi hatalom erejére utal, a legitimitás pedig a szabályalkotás jogának elismerését jelenti. Szintén Litfin szuverenitás-fogalmából kiindulva, a szuverenitást lehet értelmezni alapelveként és operatív megvalósulását tekintve is (Litfin 1997, 171). Ez a felosztás kifejezi, hogy az elméleti koncepció és a gyakorlat között lehetnek különbségek. Mint alapelv jelen van a politikában, „mint norma azonban soha nem érvényesült teljes mértékben” (Varga 2015, 33). Litfin szuverenitás-értelmezésének környezetvédelmi vonatkozásáról az 1.2. alfejezetben írok részletesen.

A szuverén nemzetállamok létrejöttét általában a vesztfáliai békeszerződéshez és a szekuláris állam létrejöttéhez köti a szakirodalom. 1648 óta azonban a külső és a belső szuverenitás értelmezése számos változáson esett át a történelem folyamán, és emellett megoszlanak a vélemények teljesülésének mértékéről is az egyes korszakokat tekintve. Bihari Mihály szuverenitás-koncepciói jól összefoglalják a belső szuverenitás változását. Bihari kétfajta szuverenitást különböztet meg: az abszolút monarchiákat legitimáló klasszikus és a felvilágosodás hatásaival kiegészült modern szuverenitást, melyeket

összeegyeztethetetlennek vél (Bihari 2014). Előbbi főbb jellemzői közé tartozik, hogy egy abszolút, korlátozhatatlan és oszthatatlan hatalom áll az egész társadalom felett, amely „saját jogán szuverén”, nem pedig valamely felhatalmazás által (Bihari 2014, 2). A modern szuverenitás legfontosabb jellemzői közé sorolható, hogy a hatalom többé nem abszolút, korlátozása és osztottsága szükséges a demokráciákban. A hatalom emellett „nem önmagától van és létezik, hanem demokratikus felhatalmazás alapján működik” (Bihari 2014, 3).

A külső szuverenitást tekintve elmondható, hogy a teljesüléséhez szükséges feltételeket 1814-15-ben, majdnem kétszáz évvel a vesztfáliai béke után a bécsi kongresszus fektette le (Varga 2015, 34). Azonban a kongresszus által felállított játékszabályok is csak Európában, illetve néhány más térségben érvényesültek a gyakorlatban, így mások a dekolonializációt követő évekhez kötik a szuverén egyenlőségen alapuló világrendet (Reus-Smit 2013, 1058), de vannak, akik a Harmadik Világ államainak Északtól való függése miatt napjainkban is megkérdőjelezzik az elv teljesülését (Conca 1994, 701). A hidegháború alatti bipoláris világrendben a keleti vagy nyugati blokkhoz való tartozás meghatározta az országok politikai döntési lehetőségeit, így a szuverenitás csorbulását tapasztalhatjuk. A rendszerváltások utáni világrendben az egyre erősödő globalizáció, interdependencia és kapitalizmus számos kihívást állított a szuverenitás elé. A szuverenitás csökkenése mellett megjelentek a decentralizálódására (Johns 2017, 113), és a felértékelődésére (Varga 2015, 38) utaló elméletek is. A szuverenitásnak tehát nincs egy egységes értelmezése, azonban a fentiek alapján megállapítható, hogy nem egy statikus, ahistorikus fogalomról beszélhetünk, hanem egy folyamatosan változó alapelvről.

1.2. A környezetvédelem és az állami szuverenitás kapcsolata

A környezeti problémák határon átívelő jellegükből fakadóan számos kérdést vetnek fel az állami szuverenitás teljesülését tekintve korunk interdependens, globalizált világában. A természet károsítása nem csupán az adott állam belügye, mivel a károk negatív hatással lehetnek más államokra is. Globális kihívásokról

beszélünk, melyekre globális szinten kell keresni a megoldást, az államok kollektív cselekvése viszont a területi szuverenitáson alapuló rendszerben problémás lehet (Johnston 1992). Ebből fakadóan számos vélemény szerint hatékony környezetpolitika csak a szuverenitás erodálásával vagy átalakulásával valósulhat meg az anarchikus nemzetközi rendszerben. Vannak azonban más elképzelések is, melyek alapján a globális környezetvédelem nem áll ellentétben a szuverenitás teljesülésével, bizonyos szempontból még erősíti is azt. A következőkben a különböző nézőpontok érveit vázolom fel.

A nemzetközi rendszer anarchikus működése alapvetésnek számít a nemzetközi kapcsolatokban. Az önérdékkövető magatartás lehetséges kimenetelét bemutató közlegelő tragédiája játékelméleti modell (Hardin 1968) gyakran alkalmazott a környezetvédelem kihívásainak ábrázolásához. Ha minden aktor kizárólag a saját érdekeit követi, amely a jelenlegi rendszerben a gazdasági növekedés és a politikai hatalom maximalizálása, hamar eljuthatunk a „legelő kimerüléséhez”, tehát a környezetünk teljes leépüléséhez. Ebből kifolyólag elengedhetetlen a kooperációban való gondolkodás, a nemzetközi környezetvédelmi jog folyamatos fejlődéséből pedig arra következtethetünk, hogy ez a nézet a politikában is kezd elterjedni. A kooperáció azonban anarchikus rendszerben sérülékeny, könnyen felléphet a potyautas probléma: ha minden szereplő alkalmazza a közösen megállapított korlátozásokat, előnyre tehet szert az, aki kikerüli a szabályokat, mivel a nemzetközi rendszerben nincs egy felsőbb autoritás, aki legitim módon szankciókat mérhetne rá.

A fent leírt dilemmák feloldására David W. Orr és Stuart Hill három megoldási javaslatot mutat be (Orr és Hill 1978). Az első forgatókönyv szerint, amely felvázolásánál Robert Heilbroner, Garrett Hardin és William Ophuls elméleteire támaszkodnak, a globális katasztrófát szoros társadalmi fegyelemmel tudjuk csak elkerülni, ennek kikényszerítéséhez pedig centralizációra és autoriter kontrollra van szükség, nem támaszkodhatunk többé az egyéni altruizmusra. A demokratikus intézmények az idézett szerzők szerint nem alkalmasak a problémák hatékony kezelésére, így az államnak egyre több területet kell hatásköre alá vennie, ezzel elmozdítva a politikai rendszert az autoriter működés

felé. A dilemmát globális szintre emelve egy kikényszerítésre képes világkormány merül fel megoldási lehetőségként (Ophuls 1977), mely a jelenlegi, vesztfáliai szuverenitásra épülő rendszer teljes átalakítását vonja maga után. Orr és Hill azonban számos kockázatot hoz fel ezzel kapcsolatban. Nem lehetünk biztosak abban, hogy a főhatalom elegendő tudás birtokában lenne a racionális döntés meghozásához, valamint abban sem, hogy a környezetvédelem és a közérdek maradna a rezsím prioritása. A rendszer létrehozása, bürokratikus működése, valamint a különböző társadalmi csoportok érdekeinek kormányzásba való becsatornázása további kérdéseket vetnek fel. Kritikájuk része továbbá, hogy egy erősen centralizált politikai entitás nehezebben alkalmazkodik a változásokhoz, és nagyobb mértékben van kitéve az összeomlásnak, amelynek beláthatatlan következményei lennének. A szerzőpáros leegyszerűsített megoldásnak látja az autoriter centralizációt, amely nem szolgálhat megfelelő válaszként a valós, komplex problémákra (Orr és Hill 1978, 457–64).

A centralizációnak azonban nem csupán autoriter megvalósulása lehetséges. Kantiánus gondolkodók szerint abban az esetben, ha az emberiségnek szembe kell néznie egy súlyos, minden államot érintő veszéllyel (mint az ökológiai válság), akkor egy korábban nem látott egység és közös fellépés jöhet létre világkormány formájában. Egy másik elképzelés a globális kormányzás, amely szintén közös megoldásokat támogat, viszont a meglévő intézmények megerősítésén keresztül történő fokozatos változásban gondolkodik (Prestre 2017, 48).

Orr és Hill a központosított kormányzást a decentralizáció által kínált megoldásokkal állítják szembe Edward Goldsmith, E. F. Schumacher, John Todd és Amory Lovins munkásságát alapul véve. Eszerint a megközelítés szerint a centralizált, erősen hierarchikus rendszer tovább ronthatja a környezeti károkat, mivel nem épít közösségi felelősségvállalást, valamint megakadályozza, hogy a helyi viszonyokat legjobban ismerő személyek részt vehessenek a politikaalkotásban. A decentralizáció támogatói ehelyett a lokális megoldásokra, az önfenntartás támogatására, a társadalmi újraelosztás fontosságára (Orr és Hill 1978, 464–66), valamint a kisközösségek újrafelfedezésére (Takács-Sánta 2017)

helyezik a hangsúlyt. A szerzőpáros azonban egy harmadik, középútnak mondható megközelítést tart a legideálisabbnak, amelyben a decentralizált kisebb egységeket egy föderális entitás tömöríti. A nemzetek felett álló hatalom koordinációs feladatokat tud ellátni, és eközben a rendszer élvezheti a kisközösségek működésének előnyeit (Orr és Hill 1978, 466–69).

A szuverenitás és a környezetvédelem viszonyát a különböző politikaelméletek másképp interpretálják. Önmagában a környezetvédelem mind a baloldal, a konzervativizmus, a nacionalizmus és a liberalizmus világnézetébe beilleszthető (Scheiring és Jávor 2009, 10). Ezt jól mutatja a zöld szemléletű politikai mozgalmak és pártok színes palettája: a kapitalizmuskritikus baloldali irányzat, az ökokonzervatívok, ökoanarchisták, ökofasiszták, illetve a szabadpiac megoldásaiban gondolkodó liberális zöldek egyaránt megtalálhatók a politikában. Ha azonban globális szinten tekintünk a problémára, a baloldálnak (O'Connor 1992) és a liberalizmusnak (Stavins 2003; Csóka 2019) van válasza a nemzetközi együttműködés hatékony megvalósítására, a konzervativizmus lokális megoldásainak globális szintű elterjedése szintén feloldaná a közlegelő tragédiáját (Goldsmith 1973), a nacionalista vonal azonban nehezen tudja globalitásában kezelni a problémát, mivel értékrendje nem összeegyeztethető az állami szuverenitás bármely mértékű feladásával. Alan Wolf szavaival, az ökológiai mozgalom jelmondata, „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” nem összeegyeztethető a nemzet primátusával, mivel „az egyetlen közös dolog a globálisban és a lokálisban az, hogy egyik sem a nemzetet reprezentálja” (Wolfe 2007, 182).

A globális környezetpolitika koordinálására számos nemzetközi intézmény és egyezmény jött létre. Ezek az államok jogi szuverenitását nem kérdőjelezzik meg, mivel általában kormányközi alapon szerveződnek, és rendelkezéseik nem bírnak jogi kötőerővel. Ha azonban az előző alfejezetben bemutatott litfini értelemben vett operatív szuverenitást vizsgáljuk, megállapítható, hogy a nemzetközi intézmények „behatolása” az állami politikákba nagymértékű változást idéz elő a szuverenitás gyakorlati megvalósulásában (Litfin 1997, 173–75). Litfin úgy gondolja, hogy az intézmények nem felváltják vagy eltörlik a szuverenitást,

csupán megváltoztatják jellegét: a szuverenitás három dimenziója (autonómia, kontroll, legitimitás) közötti hangsúlyeltolódásokat elemzi, egyes komponensek szempontjából növekvő, másoknál csökkenő szuverenitást megállapítva (Litfin 1997).

Ha a nemzetközi egyezményeket a kontroll dimenzió, tehát a központi hatalom ereje, kapacitása szempontjából vizsgáljuk, csökkenő és növekvő tendenciákat is megállapíthatunk a szuverenitásban. Bizonyos szempontból csökkentik az állam természet és lakosság feletti szabad kontrollját, mivel meghatározzák annak kereteit, legitim módját és intézményeit (Litfin 1997, 184). A globális környezetvédelem új teljesítendő szunderdeket emel az államok elé, ezzel korlátozva cselekvési lehetőségeiket és csökkentve szuverenitásukat (Conca 1994, 701–2). Más szemszögből vizsgálva azonban az is elmondható, hogy a nemzetközi intézményrendszer az állami szuverenitásra épült, így megerősíti azt. A szuverenitás teszi lehetővé, hogy az állam vezetői aláírják, implementálják, majd hatalmuk segítségével betartassák az adott nemzetközi rendelkezéseket (Litfin 1997, 168). A nemzetközi egyezmények emellett megnövelik az állam problémamegoldó képességét (Haas, Keohane, és Levy 1993, 415–17), valamint kapacitását a társadalom kontrollálására (Conca 1994).

A nemzetközi kooperáció az állami kontroll bizonyos aspektusait megerősíti, ezzel szemben az állam autonómiáját, tehát a külső szereplőktől való függetlenségét a döntéshozásban és cselekvésben viszont csökkenti. A nemzetközi intézményekben közös döntéshozás által születnek határozatok, így sérül a független döntés. A nemzetközi jog és normák által alakított keretrendszer behatárolja az állam döntési lehetőségeit (Litfin 1997, 180–84). Litfin Youngra hivatkozva kiemeli, hogy elméletben az országok szabadon eldönthetik, csatlakoznak-e egy intézményhez, illetve betartanak-e egy adott egyezményt, viszont a gyakorlati politikában különböző kényszerek és ösztönzők nehezdednek az államra, amelyek révén elveszti autonómiáját (O. R. Young 1989).

Az autonómia csökkenésének egyik legszembetűnőbb példája az Európai Unió működése. A környezetvédelem a megosztott hatáskörök közé tartozik

(EUMSZ 4. cikk), így az államok kötelesek betartani az EU által alkotott jogszabályokat e területen, és önállóan csak abban az esetben alkothatnak törvényt, ha az nem ütközik EU-s rendelkezésbe. Az Unió egyik fontos alapelve a szubszidiaritás, mely szerint azon a politikai szinten (uniós, nemzeti vagy helyi) kell rendezni egy adott problémát, ahol a leghatékonyabb ezt megtenni (EUSZ 5. cikk). Ez az alapelv szintén ellentmond az állami autonómiának, hiszen nemcsak a szupranacionális, de a szubnacionális egységekre is ruház képességeket (Litfin 1997, 183).

Az autonómiát vizsgálva a fejlődő országoknak különösen fontos szerepük van. Kiszolgáltatottságuk miatt vitatott a szuverenitásuk teljesülése a nemzetközi rendszerben, ahogy erről az előző alfejezetben már szó esett. A nemzetközi függőségi viszonyok miatt a fejlődő országokat kiemelten érinti az autonómia gyakorlati hiánya a nemzetközi intézményi tagságról való döntésben. Amíg az EU tagállamai önként mondtak le a szuverenitásuk egy részéről, a fejlődő országok gyakran bele vannak kényszerítve a döntésbe (Litfin 1997, 183). A természeti erőforrások feletti kontroll különösen fontos a Harmadik Világ államainak a kolonializáció emléke és a természeti erőforrások exportjára támaszkodó gazdaságuk miatt (Conca 1994, 707), így a globális környezetvédelmi korlátozásokra sok esetben a szuverenitásukat veszélyeztető, idegen hatalmi tényezőként gondolnak. Ehhez az értelmezéshez a nemzetközi intézményrendszer egyenlőtlen döntéshozási mechanizmusai, valamint a hitelezési és segélyezési rendszer hibái is hozzátesznek (Stiglitz 2003).

Az autonómia és a kontroll a kormányzásban újonnan megjelenő szereplőkből következően is csökkennek. A nemzetközi szervezetek az egyezmények kialakításában és ellenőrzésében vállalt szerepük révén részt vesznek a kormányzásban, ezzel csökkentve az állam szuverenitását (Litfin 1997, 182). A kormányközi alapokon nyugvó szervezetek mellett megjelennek a transznacionális környezetvédő civil szervezetek is, szintén belépve a kormányzás színterére, ezzel megkérdőjelezve a paradigmát, miszerint a nemzetállamok a világpolitika kizárólagos alapegységei (Litfin 1997, 185). A nemzetállami keretrendszer erodálódása és a nem állami szereplők

mege erősödése hozzájárul a globális kormányzás felé való eltolódáshoz (Lee és Dodgson 2000, 227–28). Az új kormányzásforma azonban legitimációs kérdéseket vet fel. Ha az állam egyes feladatait új aktorok vállalják át, az elszámoltathatósághoz új rendszereket kell létrehozni, ez azonban egyelőre hiányos terület a nemzetközi jogban (Oberleitner 2005, 196). Ebből következik, hogy a „kormány nélküli kormányzás” elképzelésének megjelenése ellenére jelenleg nincsenek olyan aktorok, amelyek az államok szerepét legitim módon be tudnák tölteni (Litfin 1997, 192). A civil társadalom NGO-kon keresztül egyre növekvő részvétele a globális ökopolitika színterén azonban felveti a demokratikus részvétel globális kiterjesztésének szükségességét, ezzel az állami szuverenitásra koncentrááló nemzetközi kapcsolatok területére becsatornázza a népszuverenitást (Litfin 1997, 177).

A nemzetközi környezetpolitika és a civil részvétel közötti demokratikus deficittel az állampolgársági tanulmányok is foglalkozik. Elméleti gyakran a politikai közösségek átrajzolódására következtetnek, így a szuverenitás szempontjából is releváns lehet vizsgálatuk. A jelenlegi politikai rendszerben a döntéshozásban résztvevő démoszt az állam egységéhez kötjük: állampolgárságunk révén gyakorolhatjuk politikai jogainkat és vehetünk részt közvetve a politikaalkotásban. Ez a rendszer azonban „a politikai döntés által érintettek és a politikai rendszer alapján a döntéshozásban résztvevők közötti átfedés hiányát”, és így a demokratikus beleszólás deficitjét eredményezheti (Shachar 2007, 264). Shachar a környezetszennyezést hozza példának: ha egy állam tevékenysége sérti a szomszédos ország lakosait, a sértettek a szennyezőt nem vonhatják felelősségre, nincs ráhatásuk az állam tevékenységére, mivel egy másik ország joghatósága alá tartoznak. Javaslatként a démosz kibővítését, államhatároktól való elszakadását hozza fel, ami szintén a szuverenitás eddigi értelmezésének átalakulásához vezetne. Bauböck szerint azoknak kellene részt venniük a döntéshozásban, akiket kötelez a döntés vagy érdekeiket érinti. Az államhatárokon átnyúló hatást kifejtő jelenségeknél azonban ez a két csoport nem egyezik meg, így a demokratikus döntéshozáshoz a politikai tagságok újraértelmezése szükséges. Bauböck emellett az interdependenciából fakadó

ellentmondásokat szupranacionális egységek létrehozásával kezelné, ami szintén kihívás elé állítja az állami szuverenitást (Bauböck 2007, 2420–23).

Litfin szuverenitás-értelmezésének harmadik dimenziója a legitimitás, amit szintén érdemes a környezetvédelem szempontjából megvizsgálni. Egy állam legitimitását a területén élő emberek és a nemzetközi közösség többi államának elismerése által nyeri. A két komponens konfliktusba kerülhet egymással, ha a nemzetközi környezetvédelem által kijelölt szabályok betartása helyi érdekekbe ütközik (Litfin 1997, 189), így az állam nehezen tudja kivívni a határokon belülről és kívülről származó elismerést egyidejűleg. Szintén a legitimitás két dimenziója közötti ellentétet mutatja, hogy a nemzetközi intézmények által az államra ruházott civil társadalom feletti megnövekedett környezetvédelmi kontroll erőszakos, akár a lakosság emberi jogait sértő eszközök alkalmazásához is vezethet (Peluso 1993). Más következtetésekre juthatunk azonban, ha azt feltételezzük, hogy a környezetvédelem globálisan terjedő normája átalakítja magának a szuverenitásnak a definícióját, belefoglalva a környezetvédelmi intézkedések szükségességét (Litfin 1997, 194). Litfin John McCormickra hivatkozva (McCormick 1991) kiemeli, hogy a transznacionális környezeti mozgalmak új értelmezést adnak a szuverenitásnak, ezzel új legitimitási sztenderdeket emelve az államok elé (Litfin 1997, 192–93). Kontroll helyett a felelősség és elszámoltathatóság kap nagyobb hangsúlyt, így az állam akkor nyerhet legitimitást mind a saját állampolgáraitól, mind a többi államtól, ha betartja az új sztenderdeket. A normaalkotás azonban rendkívül hosszadalmas a nemzetközi rendszerben, így ennek a folyamatnak egyelőre csak a kezdetét láthatjuk.

A szuverenitás és a természet viszonyát vizsgálva fontos megemlíteni, hogy vannak természeti területek, amelyek nem tartoznak egyik állam fennhatósága alá sem. Az óceánok, tengerek, illetve az Antarktisz sem lettek „szuverenizálva” egy állam által sem, így erőforrásaik felhasználásának korlátozására a békés együttélés érdekében szükség van. A nemzetközi környezetvédelmi jogban ezen globális közjóságokról született a legtöbb és legnagyobb korlátozásokat kijelölő egyezmény (Litfin 1997, 180).

Az államhatárokon belül található területek nemzetközi jogi szabályozása azonban több problémát vet fel. Az állami szuverenitás realista felfogása szerint az államnak jogában áll eldönteni, hogy mit tesz a területén található természeti erőforrásokkal. Ezt a nézőpontot számos nemzetközi dokumentum is rögzíti (Integrated economic development and commercial agreements 1952; Permanent Sovereignty over Natural Resources 1962). Ennek morális igazolásához számos elmélet alkalmazható, de legtöbbször közös, hogy a természeti erőforrások használata csak az ország lakosságának javára történhet. A gyakorlatban azonban a hatalmon lévő rezsim saját érdekei érvényesítésének eszközeként is használhatja az így szerzett jogokat, kizsákmányolva eközben nemcsak a természetet, de az állam lakosságát is (Banai 2016, 240). Ebből kiindulva Ayelet Banai szerint a természet feletti önrendelkezést feltételes szabadságként kellene értelmezni: addig a mértékig rendelkezhet az adott állam ezzel a szabadsággal, amíg nincs „jó ok” a szabadság kontrollálására. Ilyen „jó ok” lehet mások jogainak és szabadságának, vagy az igazságosságnak a teljesülése (Banai 2016, 243). A kontrolláláshoz emellett morális és jogi alapot adhatnak azok a nemzetközi környezetvédelmi jogi aktusok, amelyek nem antropocén szemszögből közelítik meg a környezetvédelmet, hanem a környezet önmagában hordozott értékét ismerik el (Gillespie 1997, 127).

A természet feletti önrendelkezést lefektető egyezmények mellett azonban születtek olyanok is, amelyek az államhatárokon belül eső területeket szabályozzák. Ezek napirendre tűzésében különösen nagy szerepet játszanak a nem állami szereplők (például: nemzetközi szervezetek és transznacionális NGO-k). A belső területek védelmét szabályozó rezsimek gyakran úgy értelmezik az adott természeti területet, mint ami hatással van a globális közjóra (Litfin 1997, 180). Ez felveti a kérdést, hogy a mai interdependens világban, a természet összefüggő egésze mellett mi számít közjószágnak? Az 1972-es stockholmi konferencia huszonegyedik alapelve – mely szerint az államoknak joguk van kiaknázni saját erőforrásaikat az általuk felállított környezetvédelmi szakpolitikáknak megfelelően, emellett felelősségük biztosítani, hogy a tevékenységük nem jelent veszélyt más országokra (United Nations 1973) –

megvalósíthatatlannak tűnik. Az összefüggő ökoszisztéma miatt egyetlen erőforrás aránytalan kihasználása szerteágazó, határokon átívelő károkat okoz, ezzel szűkösséget és konfliktust előidézve (Homer-Dixon 2004). Ha az ökoszisztéma védelmét integritásának figyelembevételével szeretné kezelni a nemzetközi közösség, a területi szuverenitás bizonyos mértékű átértelmezése elkerülhetetlennek látszik. A fenntartható fejlődés paradigmájának terjedésével pedig egyre inkább beépül a köztudatba a generációk közötti felelősség fogalma, melynek alapján a Föld egy globális közjószágnak tekinthető, amelyet a különböző generációk megosztanak egymás között (Litfin 1997, 193; Weiss 1992).

A fentiekből látható, hogy az állami szuverenitás a környezetvédelem fő akadályaként és a megoldás eszközeként egyaránt értelmezhető, mindkét megközelítés jelentős szakirodalommal rendelkezik. Elemzésem következő részében abból fogok kiindulni, hogy a szuverenitás – ahogyan történelmi alakulása is mutatja – nem egy ahistorikus, állandó alapelv, hanem egy folyamatosan átalakuló jelenség, amelyre a nemzetközi politika, jog és normák egyaránt hatással vannak. A globális környezetvédelem hatványozottan interdependens jellege pedig olyan folyamatokat indított el, amelyek mellett nem feltételezhetjük a szuverenitás koncepciójának „érintetlenségét”. A változásra azonban nem feltétlenül szükséges a szuverenitás csökkenéseként és a nemzetközi közösség konfliktusforrásaként tekinteni. Bizonyos dimenziókban csökken, másokban nő a szuverenitás, valamint a normák szerves beépülésével az átalakulás komolyabb konfliktusoktól mentesen is végbemehet.

2. A környezeti védelem felelőssége és a környezetvédelmi intervenció

A szuverenitást bizonyos mértékben csökkentő környezetvédelem első ránézésre nem tűnik összeegyeztethetőnek a jelenleg domináló nemzetállami keretrendszer paradigmájával. Ha azonban más területeket vizsgálunk, megállapítható, hogy az állami szuverenitás visszaszorítása bizonyos esetekben legitimitást nyert nemzetközi szinten. Az emberi jogok és a humánbiztonság

fejlődésével ma már nem számít elfogadottnak az állam szabad kontrollja a lakosság felett. Ezen elvnek intézményesítése is megvalósult azzal, hogy 2005-ben az ENSZ-világcsúcs elfogadta a védelmi felelősség doktrínáját. Ezáltal elismerték, hogy az államoknak kötelességük megvédeni lakosságukat a genocídiumtól, a háborús bűnöktől, az etnikai tisztogatásoktól és az emberiség elleni bűnöktől. Amennyiben ezt nem tudják vagy nem akarják teljesíteni, a nemzetközi közösség felelősségévé válik a védelem. Hipotézisem szerint a szuverenitás környezetvédelemmel, illetve humánbiztonsággal való viszonyának hasonlóságai következtében a környezetvédelemre is átgyűrűzik a klasszikus szuverenitás visszaszorítását legitimáló látásmód, amely a védelmi felelősséget jellemzi.

A fejezet első részében bemutatom a humánbiztonság és a környezetvédelem közötti, szuverenitás szempontjából felismert analógiát. A második alfejezetben a szakirodalomra támaszkodva bevezetem a környezetvédelmi intervenció és a környezeti védelem felelősségének fogalmát, és bemutatom, hogy miben különböznek a korábbi hasonló megközelítésektől.

2.1. Analógia a humánbiztonság és a környezetvédelem között szuverenitással való viszonyuk szempontjából

A védelmi felelősség példája mutatja, hogy a nemzetközi közösség morális alapokon nyugvó, a klasszikus szuverenitás paradigmáját átértelmező intézményi keretek alkotására is képes. Ha a humánbiztonság fejlődése eredményeképp létrejött védelmi felelősséget vizsgáljuk, külön tekintettel az állami biztonság és szuverenitás kizárólagosságában okozott változásra, felmerülhet a kérdés, hogy az emberek védelme után a környezetvédelem nem járhat-e be hasonló utat. A következőkben a kettő közötti hasonlóságokat fogom felvázolni, a kettős hivatkozások egyike a környezetvédelmi, a másik a humánbiztonsági kontextusra fog utalni.

Napjainkban számos probléma, beleértve az emberek és a környezet védelmét is, már nem értelmezhető egy kizárólagosan állam- és szuverenitás-centrikus keretben. Mindkét kihívás túllép az országhatárokon, így kezelésük is nemzetközi

összefogást, és a szuverenitás átértelmezését feltételezi (Litfin 1997; Evans és Sahnoun 2002). Emellett az elvek betartása érdekében mindkét esetben fontos az állam problémamegoldó képességének kihasználása, ezáltal a szuverenitás bizonyos aspektusai megerősödnek (Conca 1994, 703; MacArthur 2008, 437).

A szuverenitás változásának jellegét tekintve is megfigyelhető párhuzam a szakirodalomban. A védelmi felelősség nagymértékben épített Francis Deng ötletére, aki a szuverenitás felelősségként való értelmezését javasolta (Deng és mtsai. 1996). Az elképzelés, miszerint a szuverenitás már nem a terület és a lakosság feletti szabad kontrollról szól, hanem a hatalommal járó felelősségről és kötelességekről, környezetvédelmi kontextusban is megjelent (Litfin 1997, 193). A szuverenitás tiszteletben tartása így az új sztenderdek betartásától válik függővé, ez a humánbiztonság esetén már nemzetközi dokumentumban is rögzítésre került (United Nations Development Programme 1994, 14), de a környezetvédelem esetén is találunk erre vonatkozó elméletet (Banai 2016).

A környezetvédelemben és az emberközpontú biztonságfelfogásban közös, hogy morális alapokon nyugszik az indoklásuk. A környezetvédelemre azonban nem csak morális szempontból lehet tekinteni, jelenleg a legelterjedtebbnek egyfajta utilitarista nézőpont mondható, amely a természetet erőforrásként kezeli, így védelme az ember számára nyújtott materiális értékek miatt fontos. Ez a megközelítés azonban a társadalom és a természet szerves egysége helyett a természet kizsákmányolásához vezethet, valamint figyelmen kívül hagyja a természetben rejlő posztmateriális értékeket (Routley és Routley 1979). Egy a természettől elidegenedett társadalom, amely számára nem érték a környezetvédelem, a politikai döntések során sem priorizálja azt annak ellenére, hogy saját léte valójában függ a környezet állapotától. Az utilitarista látásmód az eddigiekben nem juttatta a környezetvédelmet a politika napirendjének élére, mivel más versenyző érdekekkel szemben ez nem jár azonnali, pénzben mérhető haszonnal. Ezek alapján úgy gondolom, hogy a környezeti problémák hatékony kezeléséhez elengedhetetlen morális dimenzióban is vizsgálni a folyamatokat. Az emberi jogok térnyerése a politikában példa lehet az értékalapú döntéshozatalra. Az utóbbi évek környezetvédelmi aktivizmusa és a téma begyűrűzése a politika

és az egyének hétköznapijaiba indokoltá teszi, hogy ebben a kontextusban is diskurzust folytassunk az értékeken alapuló politikaalkotásról.

Hasonlóságként említhető a globális nézőpont is, amelyet mindkét vizsgált terület képvisel. Mind a humánbiztonság, mind a környezetvédelem túltekint az államközpontú ügyeken, és a nemzet helyett egy szélesebb közösség problémáival foglalkozik. A környezetvédelemben fontos szerepe van a lokalitásnak is, kutatásom szempontjából azonban a globális nézőpont tekinthető relevánsnak. A globális felelősség koncepciója mindkét területen egyre nagyobb figyelmet kap, valamint a problémák rendszerszintű kezelésére is látunk kísérleteket tudományos és politikai téren egyaránt. A globalizációval az egyének és a politikusok körében is megfigyelhető a globális problémák felé való nyitás. Ahogyan évekkel ezelőtt Ruanda és a délszláv háború, napjainkban az ausztrál bozóttüzek és fajkihalási hullám hírei már el tudnak jutni a világ minden pontjára, ezzel szélesebb körben kiváltva reakciókat.

A civil társadalomnak és a társadalmi mozgalmaknak mindkét vizsgált esetben fontos szerepük van. Számos a környezetvédelemmel és az emberek biztonságával foglalkozó transznacionális civil szervezet működik, amelyek azon dolgoznak, hogy ezek a kérdések a nemzetközi politika napirendjére kerüljenek. A környezetvédelmi mozgalmak az utóbbi években különösen a figyelem középpontjába kerültek világszerte. A hatvanas és nyolcvanas évek zöldmozgalmi hullámától a jelenlegi különbözik abban, hogy a technológia segítségével üzenetük nagyobb tömegeket érhet el, valamint a világ különböző pontjain tevékenykedő hasonló csoportok könnyebben tartják egymással a kapcsolatot. Ha ezen viszonyok következtében hosszabb életű lesz a mozgalom, a szuverenitásra gyakorolt hatása is kiemelt fontosságúvá válik.

A vizsgált kihívásokkal foglalkozó nemzetközi intézmények számának növekedése szintén befolyásolhatja a globális felelősség kialakulását, és ezzel a szuverenitás átalakulását. Számos az emberek védelmét középpontba állító szervezet született a védelmi felelősség létrejötte előtt, valamint a környezetvédelem területén is több konferencia és intézmény létesült az utóbbi

évtizedekben. A jogalkotást tekintve mindkét területen megfigyelhető az aktivitás, az ENSZ létrejötte óta sorra jelentek meg a jogi kötőerővel bár nem bíró, de normaalkotó dokumentumok. Az állami biztonság paradigmáját megtörve a humánbiztonság és az emberi jogok tiszteletben tartása beépült a nemzetközi közösség normái közé, így ma már magától értetődőnek tekintjük, hogy az államhatalom nem rendelkezhet önkényesen a területén élő lakosságról (Evans és Sahnoun 2002, 102). Az államok belső területeinek védelmére vonatkozó környezetvédelmi egyezmények felvetik a kérdést, hogy a humánbiztonság mintáján beépülhet-e a nemzetközi közösségbe a norma, mely szerint egy állam nem rendelkezhet szabadon a területén található természetről, hanem meg kell felelnie bizonyos alapvető sztemderdeknek.

A védelmi felelősség és a globális környezetvédelem kritikáikban is hasonlítanak. Mindkét koncepcióra vonatkoztatható a realista kritika, mely szerint a világpolitika nem szólhat morális kérdésekről, így valójában gazdasági és geopolitikai önérdkek állnak a normatív keret mögött (Finnemore 2003, 52). A baloldali kritika szerint a védelmi felelősséggel járó humanitárius intervenció és a fejlett országok által dominált globális környezetvédelmi törekvések neoimperialista töltettel rendelkeznek, az erős országok diktátumát jelképezik (Litfin 1997, 187–88; Heraclides és Dialla 2015, 1–2).

A szuverenitással való viszonyuk szempontjából vizsgálva tehát megállapítható, hogy a humánbiztonság és a globális környezetvédelem számos hasonlóságot hordoznak magukban. A hasonlóságokat az alábbi szempontokat figyelembe véve állapítottam meg: nemzetközi kooperáció szerepe, a szuverenitás értelmezésére gyakorolt hatásuk, értékalapú indoklás, globális szolidaritás és civil társadalom szerepe, a jelenségek kritikái.

2.2. Új keretrendszer a globális felelősségvállalás értelmezéséhez

A védelmi felelősség és a környezetvédelem közötti párhuzamról már született tudományos diskurzus, azonban nagyon kevés kutató, egy szűk, jellemzően jogászokból álló réteg foglalkozott eddig a témával (Malone 2009; Evans 2009;

Luck 2009; Eckersley 2007). Az én megközelítésem ezektől az irodalmaktól számos ponton különbözik, így érvelésemet nem erre a gondolati körre támaszkodva építem fel, a különbségeket ellenben fontosnak látom elemezni. A megközelítések többsége azt vizsgálta, hogy a védelmi felelősség elvébe beleilleszthető-e egy környezeti dimenzió. A jogi megközelítések arra jutottak, hogy erre jelenleg nincs megfelelő jogalap (Elliott 2003; Malone 2009; Luck 2009; Evans 2009). A védelmi felelősség kidolgozásának egyik legmeghatározóbb alakja, Gareth Evans az elv kiszélesítése ellen és a humánbiztonságra irányuló fókusz megtartása mellett érvel, mert egy szélesebb értelmezés a katonai intervenció gyakori használatához vezethetne, ezzel aláásva az elv eredeti célját (Evans 2009).

Robyn Eckersley részletes elemzésében arra keresi a választ, hogy ha az emberiség ellen elkövetett bűnöket a nemzetközi közösség elítéli, lehetséges-e a természet ellen elkövetett bűnök hasonló módon való elítélése. Három csoportba osztja a kapcsolódó eseteket: környezeti problémák határokon átívelő hatással; ökokidum, mely az emberi jogok súlyos sérülésével párosul; illetve ökokidum, amely nem veszélyezteti komoly mértékben az emberi társadalmat. Az első kategória esetei Eckersley szerint értelmezhetők kihívásként a nemzetközi békére és biztonságra nézve, így az ENSZ Alapokmány szerint a Biztonsági Tanács dönthet arról, hogy milyen kezelési lehetőségek (beleértve a katonai intervenciót) lehetnek legálisak. Hasonló gondolat kísérletet Linda A. Malone is végzett (Malone 1994). A második esetben emberi életek biztonságát is érinti a környezeti kár, így a beavatkozás ugyanazon a morális alapon nyugodna, mint a védelmi felelősség, és ezzel egyfajta öko-humanitárius intervenció jönne létre. A harmadik kategória olyan morális alapra épít, amely túlmutat az emberi érdekeken és az emberi összetartozáson nyugvó értékeken. Eckersley kiemeli, hogy ez a megközelítés csak abban az esetben nyerhet legitimitást, ha az „emberi sovinizmus” helyett elterjed egy nem antropocén jellegű ökológizmus, ami morális alapot nyújthat a természet ellen elkövetett bűnökkel szembeni fellépéshez (Eckersley 2007).

Az eddigi megközelítések a védelmi felelősség kiszélesítésére vonatkoztak és jellemzően jogászok részéről érkeztek. Az elemzések biztonságpolitikai háttérrel rendelkeznek, a környezetet a fenyegetés alanyaként vagy tárgyaként értelmezték, az intervencióról alkotott definíciójukban pedig dominált az erő és a katonai eszközök használata. Az én kiindulási pontom ezzel szemben egy adott határokon átnyúló kihívás, amely megoldásához globális együttműködésre van szükség, ez viszont az anarchikus nemzetközi rendszer és az állami szuverenitás primátusa miatt nehézségekbe ütközik. A szuverenitás akadályát más területen, a humánbiztonság esetén már áthidalta a nemzetközi közösség, így jutottam el a kettő közti analógiához. Elemzésem hangsúlya nem egy biztonsági kihívásra, hanem a környezetvédelem iránti globális felelősségre és a szolidaritáson alapuló problémamegoldásra kerül, erre épül a környezeti védelem felelősségéről és a környezeti intervencióról alkotott definícióm is.

A korábbi elméletek közül Eckersley harmadik kategóriájának gondolatmenete áll legközelebb az általam felvázoltnak. A szerző ebben elmozdul egy nem antropocén megközelítés felé, említést tesz az új ökológiai normák, az állami szuverenitás és a be nem avatkozás viszonyának újraértelmezéséről, valamint az ő elemzésében is felmerül az állam környezet felletti védelmező szerepe. Azonban a többi szerzőhöz hasonlóan Eckersley is a katonai intervencióra és a védelmi felelősség környezeti dimenzióval való kiegészítésére helyezi a hangsúlyt. Ezt mutatja az intervencióhoz alapot jelentő „igazságos ok”, amelyet a védelmi felelősség mintájára határoz meg: a természet szándékos pusztítása, amely széleskörű, hosszútávú és súlyos károkat okoz (Eckersley 2007, 310–11). Dolgozatom ezzel szemben a következőkben rendszerszintű környezetkárosító folyamatok globális felelősség alá vonását elemzi, nem egy szereplő szándékosságára, illetve a kár mértékére fókuszál.

Az egyik legfontosabb különbség úgy gondolom, hogy a politikai kontextusban rejlik. A téma több, mint tíz évvel ezelőtti vizsgálata más eredménnyel járt, mint napjaink eseményeinek tükrében. Az eddigi írások feltételes módban, gondolatkísérletként vetették fel a témát. Eckersley így zárja a nemzetközi fellépésről szóló elemzését: „ez azonban egy nagy 'ha', nyitott kérdés marad,

hogy ezek az alapvető korlátozások – kiemelten a természet elleni bűnökre értve – elnyerhetnek-e kultúrák közötti konszenzust. (...) Lehetséges, hogy az ökoszisztéma és a biodiverzitás megvédésére vonatkozó érvek a későbbiekben elegendőnek bizonyulnak megalapozni egy általános megegyezést a 'kritikus ökológiai küszöbértékről' és az ökokidumról, amely 'megrázza' a nemzetközi közösséget. Addig, amíg el nem jön az idő, amikor ezek a normák érvényesülni tudnak, a gorillák a fiktív történetünkben továbbra is az orvvadászok kegyelmének lesznek kiszolgáltatva" (Eckersley 2007, 311). Napjainkban – amikor a társadalom és a politika mindennapjainak részévé vált a környezetvédelem, elismertté vált a klímaváltozás káros hatása az emberek mentális egészségére (Clayton és mtsai. 2017; Taylor és Murray 2020), világszerte milliók igyekeznek globális sztrájkok és tüntetések formájában nyomást gyakorolni a döntéshozókra (Laville és Watts 2019), emellett egyre nő az igény a nemzetközi összefogásra – úgy gondolom, hogy aktuálissá vált a környezeti védelem felelősségéről és a környezetvédelmi intervencióról beszélni. A következőkben a feljebb bemutatott biztonságpolitikai megközelítést félretéve ökopolitikai szemszögből, az előző fejezetekben bemutatott szakirodalmakra építve, interdiszciplináris eszköztárral vizsgálom a jelenséget, így más logikai lépéseken keresztül jutok el a környezetvédelmi felelősség jelenségéig.

A környezet védelmével kapcsolatban már megjelentek olyan események, amelyek a globális felelősség kialakulására utalnak. Litfin 1997-es írásában kiemelte, hogy a különböző nemzetközi környezetvédelmi egyezmények által megindult a globális felelősség intézményesítése (Litfin 1997, 195), azóta pedig jelentős fejlődésen ment keresztül a világpolitika ezen területe. A nemzetközi környezetvédelmi konferenciákkal kapcsolatban számos kritikát lehet felhozni, azonban az megállapítható, hogy jelenlétük segíti a téma bekerülését a köztudatba, valamint globális megoldások keresésével hozzájárulnak a nemzetek feletti felelősség kialakulásához.

A nemzetközi jogban is rögzítésre kerül a felelősség, nemcsak mint az emberiség fennmaradása szempontjából hasznos norma, hanem a természet magában hordozott értékeit figyelembe véve, morális kötelezettségként is (Gillespie 1997).

Erre példa lehet a stockholmi konferencia negyedik alapelve: „az embernek különleges felelőssége, hogy megvédje és bölcsen kezelje a vadvilág örökségét” (United Nations 1973); vagy a Közös Jövők jelentés: „[a természet védelme] morális kötelezettségünk minden élőlény és a jövő generációi felé” (Brundtland Commission 1987, 2. fejezet (55)). Ahogy a második idézet is mutatja, az intergenerációs elméletekből is származik felelősségtudat. Eszerint a jelenlegi döntéshozók felelősek azért, hogy a fiatal és a meg nem született generációknak egy élhető bolygó lehessen az otthonuk (Brundtland Commission 1987, 1. fejezet (27)). Az utóbbi évek diáktüntetéseivel ez a dimenzió különösen nagy figyelmet kapott.

A felelősség a strukturális igazságtalanság elméletével is alátámasztható. Eszerint maga a struktúra jellege felelős a világban jelen lévő igazságtalanságért, így az egyének és intézmények, akik az adott rendszerlogika szabályai és normái alapján saját érdekeiket követve cselekednek, mind felelőseknek tekinthetők. Nem felelősek abban az értelemben, hogy irányítanák a végkimenetelt, de az igazságtalan folyamatokban való részvétel miatt ők is hozzájárulnak a struktúra működéséhez (I. M. Young 2006). Egy globálisan interdependens világban így számos igazságtalanságért globális felelősségvállalás lenne indokolt. Ez a következtetés jól alkalmazható a globális környezetvédelmi folyamatok értelmezésére, mivel egy adott környezeti problémát tekintve nehezen különíthető el, hogy ki az okozó és az elszenvedő fél. Rövid analógiát vonva Young „sweatshop” példájával (I. M. Young 2006, 107–11): ha egy fejlődő ország fő bevételi forrásai közé tartozik, hogy környezetpusztító módon kitermelt természeti erőforrásokat exportál fejlett országokba, nehezen határozható meg, hogy a termelési-beszerzési lánc melyik szereplője felelős a környezetkárosításért. A következmények a határokon átívelő jelleg miatt szintén széles rétegeket érintenek. Ezek alapján az adott környezetpusztító tevékenység megszüntetése és természeti környezet helyreállítása globális felelősségnek tekinthető.

A globális felelősségtudat erősödése eredményeképp egyre több természeti terület esetén merül fel, hogy globális közjószágként tekintsen rá a nemzetközi

közösség, ezzel több szabályozást alkalmazva rá. Ha az emberiség közös értéként tekint egy természeti területre, közös felelősséggént jelenik meg annak megőrzése. Ebben az esetben az állam, amelynek a területén található, védelmező szerepet gyakorol, amellyel elveszti a természet szabad kizsákmányoláshoz való jogát. Ezt a gondoskodói feladatkört a nemzetközi közösség nevében látja el, így folyamatos konzultáción keresztül nemcsak a saját, de a globális érdekeket is figyelembe kell vennie (Porras 1992, 251). Az így kialakuló felelősségi rendszerek működtetéséhez azonban a megfelelő intézményi keretek kialakítására van szükség, amely összhangba hozható a védelmi felelősség kapcsán javasolt intézményi reformokkal: a Biztonsági Tanács átláthatóságának javítása és perspektívájának bővítése (Axworthy 2001, 21), a tagok létszámának növelése, a vétózás és az állandó tagok rendszerének megváltoztatása (Oberleitner 2005, 192–93). A meglévő intézmények reformja mellett felmerülhet új, specializált intézmények létrehozása is, amelyek a nemzetközi közösség tagjai közötti egyenlőségre törekednek a döntéshozó mechanizmusaikban (Köves és Pataki, 2020).

A globális felelősség miatt a szuverenitásban beálló változás azonban számos ellenhangba ütközik, különösen a fejlődő országok részéről. Mivel az ő szuverenitásuk sérülékenyebb, különösen ragaszkodnak a jogilag garantált jelenlegi mértékéhez. A területi szuverenitást korlátozó környezetvédelmi egyezményeket, amelyek megalkotásánál a fejlett országok általában felülreprezentált hatalommal vesznek részt, gyakran kolonializmusként értelmezik. Ehhez nagyban hozzájárul az is, hogy a globális közjószágokról szóló diskurzusban többnyire a fejlődő országokban található területek merülnek fel. Porras szerint ahhoz, hogy a fejlődő országok is nyitottak legyenek ilyen jellegű szuverenitásbeli változásokra, egyenlő partnereknek kell érezniük magukat a nemzetközi közösségen belül, akik maguk is képesek befolyással lenni a politika alakulására, nem csak passzív befogadóként működnek (Porras 1992).

A környezetvédelem mint norma elterjedésével az államok egyre inkább felelősségüknek kezdik érezni a környezettudatosságot, ami a szuverenitás értelmezésének megváltozását, Litfin szerint a szuverenitás „zöldülését”

okozhatja (Litfin 1997, 194–96). Korábban már esett szó a szuverenitás kontroll helyett felelősségként való értelmezéséről, valamint az új környezetvédelmi sztenderdekről, amelyeket teljesíteniük kell az államoknak a legitimitásuk érdekében. Ezek a változások hozzájárulnak egy olyan szuverenitáskép kialakulásához, amelynek része a globális környezetvédelem iránt érzett felelősség. Ez a felelősségtudat feloldja a rendszerlogikából eredő paradoxonokat (például a közlegelők tragédiáját), mivel kihívás elé állítja a paradigmát, mely szerint az államok önző módon, a gazdasági növekedést és hatalommaximalizálást prioritizálva cselekednek, mellőzve az egymás és a környezet iránti szolidaritást. Ha a szuverenitás definícióját tekintve változik meg, például nemcsak önérdékkövetést jelent, hanem felelősségvállalást a környezetünk iránt, az hatással lesz a nemzetközi közösség rendezőelvére. Úgy gondolom, egy ilyen mértékű változás lassan, szerves fejlődéssel megy végbe, egyelőre nem belátható kimenetellel. Az utóbbi évek globális környezetpolitikai történései viszont azt mutatják, hogy az erről való diskurzus nem elhanyagolható. Karen T. Litfin szavai mára aktualitást nyertek: „ahogy a környezetkárosodással kapcsolatos félelmek a 21. századi világpolitikába egyre inkább bekerülnek, és a tömeges fajkihalás, a klímaváltozás és a nyugati fogyasztási szokások globalizálódásának politikai és gazdasági hatásai elkerülhetetlenné válnak, a szuverenitás olyan módokon fog megváltozni, amelyeket ma még nem tudunk elképzelni” (Litfin 1997, 198).

Az országok szuverenitáshoz való különböző viszonya miatt azonban a „zöldülés” is különböző fázisokban van. A környezetvédelmi világkonferenciák egyik legnagyobb törésvonala a fejlett országok környezetvédelmi és a fejlődő országok fejlődési törekvései közötti ellentét. A konfliktus a stockholmi konferencia óta jelen van a környezetpolitikában, de egyes nézőpontok szerint a riói konferencia óta csökkent intenzitása (Najam 2005). A probléma forrása, hogy a fejlődő országokban nincs egy olyan általános fejlettségi szint, amely minden állampolgárnak biztosítani tudja az alapszükségleteket, a gazdasági fejlődést pedig gyakran az ökoszisztémát károsító módszerekkel próbálják elérni. Ha azonban az adott természeti kincs globális értéknek számít, közös érdeknek

tekinthető, hogy ne pusztuljon el. A nemzetközi közösség a terület megvédése iránti felelősségét a fejlődő állammal szolidaritást vállalva fejezheti ki. Ez a problémakör mutatja, hogy a környezet védelme iránti globális felelősségnek és a „zöldülő” szuverenitásnak szolidaritással kell párosulnia a konfliktusok elkerülése érdekében (Köves és Pataki, 2020).

A védelmi felelősség esetén a nemzetközi felelősség maga után vonzotta az intervenció legitimálását, és ezzel megváltoztatta a szuverenitás-értelmezést. Környezetvédelmi kontextusban is felmerült a szakirodalomban az intervenció szükségessége. Anarchikus rendszerben a be nem avatkozás elve megakadályozza a hatékony környezetvédelmet, mert a szabályszegő állam nem szembesül komolyabb retorzióval (Litfin 1997, 168). A környezetvédelemmel járó interdependencia azonban a szuverenitáshoz hasonlóan az intervenciót is újraértelmezheti (Litfin 1997, 178). A határokon átívelő környezetszennyezést, a (jellemzően nyugati székhelyű) transznacionális NGO-k tevékenységét, a nemzetközi környezetpolitika rendelkezéseit, illetve a környezetvédelemre nyújtott segélyeket is lehet az ország belügyeibe való beavatkozásnak tekinteni. Az intervenciónak így lehetnek erőszakos, kényszerítő jellegű és erőszakmentes, de az állami szuverenitással ellentétes formái is.

A fentiek alapján meglátásom szerint környezeti védelem felelősségén az a jelenleg kialakuló norma érthető, mely szerint az államnak felelőssége megvédeni a területén található környezetet, a többi államnak pedig felelőssége vele szolidaritást vállalni. A megközelítésben a természeti károk prevencióján van a hangsúly, de a problémakezelés is fontos elem. Ha az állam nem képes, vagy nem akarja megvédeni a természetet, a többi államnak kötelessége segíteni ebben. A segítség a szuverenitással ellentétes eszközöket vonhat be, így környezetvédelmi intervenciónak nevezem.

Intervenció alatt elsősorban nem katonai eszközök használatát értem, mert ez könnyen vezethet a környezet biztonságiasításához és az eredeti céloktól való eltéréshez (Käkönen 1994; Deudney 1990). Intervenció-definícióm így különbözik Eckersley ökológiai intervenciójától, amely alatt egy állam

beleegyezése nélküli, territorialitását sértő fenyegetést vagy erőhasználatot ért, melyet egy állam vagy államok koalíciója alkalmaz azzal a céllal, hogy megakadályozzon súlyos környezeti károkat (Eckersley 2007, 293). Fontosnak tartom emellett megemlíteni, hogy a környezeti védelem felelőssége és a környezetvédelmi intervenció kizárólag együtt értelmezhetők, ezzel biztosítva, hogy az intervenció nem önérdékből, hanem globális felelősségvállalásból ered.

A globális felelősség gyakorlása szuverenitást sértő akciókat, az eredetleg állami hatáskör alá tartozó ügyekbe való beavatkozást foglalhat magába, így az intervenció fogalmat alkalmaztam leírására. A fogalom azonban komplex és széles jelentéstartalommal bír, így további vizsgálata szükséges ahhoz, hogy hiteles képet kapjunk. A nemzetközi fejlesztéspolitika intervencióként való megítélésének kettőssége úgy gondolom, hogy a környezetvédelmi intervenció számos formájára is vonatkoztatható. Egyrésztől mindkettő intervenciónak minősíthető, mert erő-aszimmetrián alapulnak, leginkább a fejlődő országok belügyeit érintik, transznacionális erők hajtják végre és transzformatívnak nevezhetők, tehát a jelenlegi gyakorlatok újraértelmezését célozzák. Ezzel szemben a fejlesztéspolitikáról, és ideális esetben a környezetvédelmi intervencióról is elmondható, hogy katonai eszközök bevonása nélkül, a helyi kormányok engedélyével, velük együttműködésben folyik (Williams 2013).

Reus-Smit intervenció-értelmezésében fontos szempont továbbá, hogy az intervenció különbségtételen alapul: a „kívülálló” beavatkozása a „belügyekbe” (Reus-Smit 2013). Ha azonban a beavatkozás szolidáris alapokon, egy globális közjószág, egy közös érték megvédése érdekében történik, ez a „külső” és „belső” közötti megkülönböztetés elhalványul és megkérdőjelezi a fogalomhasználat helyességét. Reus-Smit szerint az intervenciót az adott politikai környezet strukturálja, az állami szuverenitásból indul ki, ahogy ezt a védelmi felelősségnél is látjuk. Az általam felvázolt megközelítés is az állami szuverenitás keretrendszerében értelmezi a jelenséget, mivel ezt tartom a jelenlegi nemzetközi rendszer meghatározó jellegzetességének. A struktúra viszont így determinálja a szóhasználatot, szuverenitáskeretben értelmezve a környezeti védelem felelőssége szükségszerűen együtt jár az intervencióval. A

szuverenitáshoz tartozó normák változásával és a globális felelősség erősödésével azonban elképzelhetőnek tartom, hogy a későbbiekben a szolidaritás vállalása nem intervenciónak, vagyis beavatkozásnak fog minősülni a nemzetközi politika színterén. Az intervenció állami jogrendszert sértő jellegére ugyanez vonatkozik. Amennyiben ez a gyakorlat a jövőben szokványossá válik, már nem fog jogsértőnek és külső beavatkozásnak minősülni, ezzel kívül esik az intervenció definícióján.

A fejezeteiben bemutatott jelenségek alapján úgy gondolom, hogy a környezeti védelem felelősségének kialakulása napjaink nemzetközi kapcsolatainak szerves része. A normák ilyen mértékű változása azonban hosszú folyamat, melyet számos tényező visszavethet. Ennek ellenére a norma fejlődése véleményem szerint folyamatban van, melynek elméleti igazolását a fentiekben mutattam be, a következő fejezetben pedig egy gyakorlati példán keresztül szemléltetem az aktuálpolitikai relevanciáját.

3. Esettanulmány az amazonasi erdőtüzek körüli konfliktusokról

A következőkben a 2019-es amazonasi erdőtüzek körüli politikai konfliktust elemzem a fentiekben felvázolt elméleti keret alapján. Az esettanulmány célja, hogy a környezeti védelem felelősségének gyakorlati relevanciáját vizsgáljam. Az diskurzus főbb pontjainak ismertetése után az előző fejezetek elméleti kerete alapján elemzem a történéseket, végül pedig összefoglalom, hogy az események alátámasztják vagy cáfolják-e az elméletemet.

3.1. Eseményleírás

2019 augusztusában több tízezer erdőtüzet regisztráltak, amely az Amazonas esőerdőt pusztította. Az esemény széleskörű politikai és médiavisszhangja alapján arra következtethetünk, hogy a világ minden pontjáról aggodalommal követték az erdő sorsát. Az év ezen időszakában megszokottak a térségben a tüzek, 2019-ben azonban ez sokkal nagyobb mértéket öltött: az előző évi

adatokhoz képest 84%-kal nőtt a tüzesetek száma. A tüzek emberi tevékenységhez köthetők, a térségben gyakran alkalmazott módszer az erdők felégetése annak érdekében, hogy felszabadítsák a földet mezőgazdasági munkálatokhoz, jellemzően marhatenyésztéshez és szójatermesztéshez.

Jair Bolsonaro brazil elnököt számos nemzetközi kritika érte a helyzet kezelésével kapcsolatban. Ehhez alapot biztosítottak klímaszkeptikus nézetei, valamint a környezetvédelmet hátráltató és az agrárvállalatokat támogató politikája. Norvégia és Németország is visszavonták az Amazon Fund-on keresztüli hozzájárulásukat arra hivatkozva, hogy nem érznek elegendő elkötelezettséget a brazil kormány részéről az erdőirtás megfékezésére.

Az erdőtüzek körüli aktív nemzetközi politikai párbeszédet Emmanuel Macron francia elnök Twitter-posztja váltotta ki, melyben nemzetközi vészhelyzetnek nevezte az eseményeket, és javasolta napirendre tűzésüket a közeli G7-csúcstalálkozón. A hét legerősebb állam vezetője 20 millió dollárt ítélt az amazonasi tüzek megfékezésére. Azonban Bolsonaro, aki korábban azt nyilatkozta, hogy országának nincs elég forrása a probléma kezeléséhez, nem fogadta el a pénzüsszeget. Szerinte ezzel megkérdőjelezi Brazília szuverenitását, úgy kezelik az államot, mintha „gyarmat vagy senkiföldje” lenne. Macront a kolonialista mentalitás mellett azzal vádolta, hogy gazdasági hasznot akar húzni Brazília belső problémáiból.

A kialakuló konfliktust súlyosbította, hogy Macron hazugságnak nevezte Bolsonaro korábbi környezetvédelemmel kapcsolatos ígéreteit, és ellenezte a tervezett EU és Latin-Amerika közötti szabadkereskedelmi egyezmény ilyen körülmények közötti létrejöttét. Személyes ellentétük az interneten posztok és kommentek formájában is megjelent, egészen a francia elnök feleségének kigúnyolásáig jutott. A brazil elnök később a pénzüsszeg elfogadását kilátásba helyezte abban az esetben, ha Macron visszavonja a felé intézett sértéseit, utalva ezzel arra, hogy a francia elnök hazugnak nevezte. Bolsonaro végül nem zárkózott el a külföldi segélyek elfogadásától, szövegíróje azonban kiemelte, hogy

a pénz felhasználásáról Brazília kíván rendelkezni (Gómez Ramírez 2019; Dunne és McSweeney 2019).

3.2. Az események elemzése a környezeti védelem felelőssége alapján

A szuverenitás előző fejezetben felvázolt változásának számos eleme felismerhető a bemutatott konfliktusban, ezzel alátámasztva, hogy szükség van a környezeti védelem felelősségéről való politikai és tudományos diskurzusra. Az elnökök eltérő reakciója azonban cáfolhatja az általam felvázolt normafejlődést. A következőkben elsőként Bolsonaro hagyományos szuverenitás-felfogását elemzem, majd ezt követően az esemény Macron által képviselt új, a szuverenitás átértelmezésére irányuló narratíváját vizsgálom meg, párhuzamot vonva az előző fejezetekben felvázolt elméleti keret és az esettanulmány történései között. Végül bemutatom, hogy Macron álláspontja miért nem feleltethető meg teljes mértékben a környezeti védelem felelősségének, és ezáltal mely pontokon támasztja alá Bolsonaro reakciója az általam alkotott elméleti keretet.

Bolsonaro reakciója az eseményekre azt mutatja, hogy a szuverenitás klasszikus értelmezése továbbra is jelen van a nemzetközi politikában, amely ellentétben áll a fogalom általam felvázolt változásával. A brazil elnök nacionalista értelmezési keretébe nem illeszthető be a globális felelősségvállalás, a nyilvánosság előtt is felteszi a kérdést, hogy az erős országok miért foglalkoznak Amazóniával (Guardian News 2019). Visszautasította, hogy az erdőtűz az emberiség problémája lenne, és hangsúlyozta, hogy az Amazonas Brazíliához tartozik (BBC News 2019a). Ebből a nézőpontból az erdőtüzek körüli nemzetközi reakciók intervencióként értelmezhetők, mint ahogy ezt Bolsonaro is többször hangoztatta. A Macron által szorgalmazott nemzetközi segítségnyújtást Brazília belügyeibe való beavatkozásként és a szuverenitás elleni támadásként értelmezte, valamint kolonialista hozzáállásnak nevezte (Breedon és Specia 2019). Ez a narratíva megfeleltethető a realista szuverenitás-értelmezésnek, amely szerint egy állam saját maga döntheti el, hogy hogyan kezeli a határain belül felmerülő problémákat (Waltz 1979, 96).

Bolsonaro a politikai diskurzusban megjelenő nem állami szereplők tevékenységét is realista szuverenitáskeretben értelmezte. A brazil elnök politikája ellen világszerte tüntettek környezetvédő civilek. A Bolsonaro oldaláról érkező válasz jól szemlélteti a globális felelősségvállalás és a realista nézőpont közti törésvonalat. Bolsonaro külföldi összeesküvésnek, szintén politikus fia pedig a globális baloldal támadásának tekintette az eseményeket (Phillips 2019b). Az elnök szkepticizmusát a civil szerveződésekkel szemben már korábban is kifejezte, azzal gyanúsította az NGO-kat, hogy ők gyújtották a tüzeket (Boadle és Stargardter 2019). Az ellenálló őslakosokkal és a civil szervezetekkel szembeni ellentét összefonódik, mivel a két csoport hasonló céljaik miatt segítik egymás munkáját (Todd 2003).

A realista nézőpont egyik legmeghatározóbb eleme, a környezeti védelem felelősségével ellentétes önérdékkövetés is megjelenik Bolsonaro retorikájában. Bolsonaro szerint Macron a helyzetet kihasználva gazdasági előnyhöz szeretne jutni, valódi célja az, hogy akadályt emeljen a brazil mezőgazdasági termékek elé. Emellett a brazil elnök tart attól, hogy a nagyhatalmak nem önzetlenségből adakoznak, hanem a segítségért cserébe elvárásokat támasztanak majd országa elé, ezzel függésben tartva Brazíliát (Guardian News 2019).

A konfliktus vizsgálata közben érdemes szem előtt tartani, hogy Brazília Amazonas felett gyakorolt szuverenitása körül korábban is alakult ki politikai vita (Conca 1994, 708–10; Todd 2003). A huszadik század második felében nagy figyelmet fordított az állam arra, hogy jelenlétét demonstrálja az erdőben, ezzel kifejezve kontrollját a terület felett (Dias 2019). A szuverenitásvitára a nemzetközi befolyás mellett az őslakosok érdekei is hatással vannak. A 2019-es nézeteltérés ennek alapján egy hosszabb ideje tartó ellentétre épül, tehát Bolsonaro reakciói is ebben a kontextusban értelmezendők. Az aktuális történések és politikai környezet azonban új értelmezési dimenziót adnak a konfliktushoz. Az eseményekről több véleménycikk is készült az újságírásban, amelyek a történéseket biztonságpolitikai kontextusban értelmezve a védelmi felelősség környezetre való esetleges kiterjesztését mutatják be (Douglas 2019; Walt 2019).

A Bolsonaro klasszikus szuverenitás-értelmezésének ellenpólusa egy olyan új, ennek ellenére érdekes módon „magától értetődően” képviselt álláspont, amelynek megjelenése a környezeti védelem felelősségének terjedését igazolja. A következőkben elemzem, hogy az esetnek melyek azok az elemei, amelyek megfeleltethetők a második fejezetben felvázolt elméleti keret logikai lépéseivel.

Macron augusztus 22-i rövid tweetjének⁴ szóhasználatából arra következtethetünk, hogy az elnök az Amazonasra globális közjósággként („Ég a házunk.”), az erdőtüzre pedig nemzetközi ügyként tekint. A G7-csúcstalálkozó utáni beszédében szó szerint közjósággként hivatkozott az esőerdőre, és kiemelte, hogy az egész világ aggódik a helyzete miatt (Ruptly 2019). Az Európai Parlament novemberi összefoglalója a történésekről pedig már tényszerűen említi, hogy „Amazónia széles körben elismert mint a bolygó globális közjósága”, ennek ellenére néhány ország a szuverenitásukkal ellentétesnek tartja a probléma elleni nemzetközi fellépést (Gómez Ramírez 2019, 6). Egy természeti terület globális közjósággként való értelmezését fontos lépésnek tartom a környezeti felelősség kialakulásának irányába.

A francia elnök emellett az erdő iránti globális felelősségvállalás helyeslését fejezte ki azzal, hogy nemzetközi válsághelyzetnek nevezte az amazonasi tüzeket és segítségnyújtásra hívta fel a figyelmet. Tweetjében a „bolygó tüdejének” nevezte az erdőt, ezzel kifejezve, hogy állapota az egész világra kihat. Retorikájában megjelent egy az esőerdőhöz való morális kötődés és egyfajta „mitudat” is, melyek az Amazonas nemcsak fontos erőforrásként, de közös értéként való kezelését támogatják. A globális felelősség jelenlétére utal továbbá, hogy a G7-ülésen minden tagállam támogatta a tüzek megfékezésére ítélt pénzüsszeget. Emellett több politikus kifejezte aggályait, Boris Johnson „rettenetes veszteségként”, Angela Merkel „megdöbbentő és fenyegető” problémaként hivatkozott a tüzekre (Sky News 2019; Phillips 2019a).

---

⁴ „Our house is burning. Literally. The Amazon rain forest - the lungs which produces 20% of our planet's oxygen - is on fire. It is an international crisis. Members of the G7 Summit, let's discuss this emergency first order in two days! #ActForTheAmazon”

A probléma jól érzékelhetően túlnyúlik az állam- és szuverenitás-centrikus értelmezési kereten az okait, a következményeit és a reakciókat tekintve is. Az exportált brazil mezőgazdasági termékek felvevőpiacát a globális Észak államai teszik ki, így a bolygó másik oldalán növekvő kereslet hozzájárul az erdőégetésekhez. A globálisan összefüggő ökológiai rendszerben a tüzek pusztító hatása szintén nem köthető országhatárokhoz. A világ különböző pontjairól érkező kiemelt figyelem és heves reakciók pedig arra engednek következtetni, hogy a nemzetközi közösség nemcsak érdekként, de értéként is tekint az Amazonas és ökoszisztémája megőrzésére. A Bolsonaro politikája ellen világszerte megjelenő tüntetésekből következően globálisan széles rétegeknek igénye és érdeke, hogy legyen ráhatásuk a környezetvédelmet befolyásoló döntéshozatalra, amely összhangba hozható a demokratikus részvétel határokon átnyúló kiterjesztésével (Litfin 1997, 177; Shachar 2007).

A globális felelősség kialakulása mellett az állami szuverenitás Litfin által megfogalmazott „zöldülését” is jól szemlélteti a példa (Litfin 1997, 194–96). Egy állam szuverenitásának teljesülése attól is függ, hogy a nemzetközi közösség tagjai megítélik-e számára a szuverenitást. Ennek alapján a szuverenitás jelentéstartalma nagymértékben függ a nemzetközi közösség egészének normáitól. A brazil államhatalomra nehezedő nemzetközi nyomás azt mutatja, hogy a szuverenitás értelmezése a szakirodalomban bemutatott módon változik a terület feletti szabad kontrollról a megőrzése iránti felelősség felé (Litfin 1997, 193). A szuverenitás védelmező szerepének koncepciója, amelyet Porras már a riói konferencia kapcsán is felismert, egyre inkább teret nyerni látszik (Porras 1992, 251). Ezzel az Amazonas természeti értéként manifesztálódik, nem pedig szabadon kiaknázzható erőforrásért.

A szuverenitás ilyen jellegű változása és globális felelősség térnyerése azonban azt feltételezi, hogy az államnak a környezetpolitikája során a nemzetközi közösség környezetvédelmi érdekeit is figyelembe kell vennie (Porras 1992, 251). Ebben a keretben értelmezve Macron nézőpontja – mely szerint ő tiszteli Brazília szuverenitását, azonban megakadályozandónak tartja az esőerdő-pusztító tevékenységét – nem tartalmaz ellentmondást. Ha a szuverenitáshoz

szervesen kapcsolódó normává válik a környezetvédelem (mint ahogy ez az emberek védelmével már megtörtént), természetessé válik, hogy egy állam nem pusztíthatja szabadon a területén található természetet, a globális felelősség elismerésével pedig magától értetődő lesz, hogy ebbe a nemzetközi közösség többi tagjának is van beleszólása.

A fenti elemzés alapján az esettanulmány történései számos ponton megfeleltethetők az általam környezeti védelem felelősségének nevezett jelenségnek. Megjelent az Amazonas globális közjószágként és közös értéként kezelése, a globális felelősségtudat erősödése, határokon átívelő módon nőtt az igény a környezetvédelmi politikába való beleszólásba a politikusok és a civil társadalom részéről egyaránt, valamint erősödött a nézet, mely szerint az állam felelős a területén található természeti értékeket megvédeni. A környezeti védelem felelősségének egy fontos eleme azonban véleményem szerint nem teljesült a vizsgált példa esetén. A fejlett és a fejlődő országok közötti egyenlőség és a szolidáris alapokon történő segítségnyújtás elengedhetetlenek ahhoz, hogy az újonnan kialakuló norma konfliktus helyett kohéziót hozzon létre az államok között, és ezzel lehetőséget teremtsen a globális környezeti problémákkal való együttműködésen alapuló megküzdéshez. Az Amazonas kapcsán kialakult diskurzus azonban a környezeti védelem felelősségének ezen dimenzióját nem vonta be, ami véleményem szerint nagyban hozzájárult a konfliktus eszkalálódásához.

A vizsgált konfliktusban megjelenik a fejlett országok környezetvédelmi törekvései és fejlődő országok fejlődési szándéka közötti ellentétből adódó hagyományos törésvonal, melynek feloldásához kulcsfontosságú az egyenlőtlenséget konzerváló berendezkedés átalakítása (Porras 1992). Bolsonaro politikájában az Amazonas kiaknázása fontos szerepet játszik a gazdasági fejlődésben, így az elnök a környezetvédelmi törekvéseket, illetve az őslakosok jogaival kapcsolatos hangokat Brazília gazdasági fejlődése elleni támadásnak értékeli (Phillips 2019c; Londoño és Casado 2020). A vita kapcsán Brazília környezetvédelemért felelős minisztere kiemelte a szegénység leküzdésének környezeti szempontból is fontos célját. Ehhez gazdasági fejlődés szükséges,

amely a miniszter szerint történhet fenntartható alapokon (Salles 2019). Érdeemes azonban megemlíteni, hogy a kritikák alapján Brazília a fenntartható fejlődés környezeti és szociális szempontjainak sem felel meg, mivel a fejlődést olyan tevékenységekkel próbálja elérni, amelyek pusztítják az Amazonast, sértik az őslakos közösségek érdekeit, és a regresszív adórendszer miatt csak egy szűk társadalmi réteg profitál belőlük jelentős mértékben (Kaplan 2019).

Az esettanulmányban emellett nem teljesült Brazília döntéshozásban való részvétele és a problémamegoldás módjáról sem alakult ki konszenzus. Macron nem a Brazíliával való párbeszédet helyezte kilátásba, hanem a G7-tárgyalás elé vitte az ügyet, így a világ nagyhatalmai Brazília nélkül tárgyaltak Brazíliát szervesen érintő ügyekről. A konfliktus ennek alapján egy egyenlőtleneséget tükröző politikai környezetben alakult ki, mely befolyásolhatta Bolsonaro nézőpontját.

Az állami szuverenitás elvesztésével kapcsolatos félelmek Bolsonaronál a nagyhatalmakkal, a környezetvédő csoportokkal, a civil társadalommal és az őslakosokkal kapcsolatban is felmerültek. Ez alátámasztja a Porras elméletét, mely szerint a fejlődő országoknak gyengébb entitásként sérülékenyebb a szuverenitásuk, emiatt a jogilag biztosított garanciákhoz erősen ragaszkodnak, és a globális környezetvédelmi törekvéseket gyakran kolonializmusként értelmezik (Porras 1992). Úgy gondolom, hogy Macron retorikája szintén hozzátett a kolonializmus-narratíva kibontakozásához azzal, hogy a franciákat amazóniai nemzetnek nevezte Francia Guyana révén (Ruptly 2019). Fontos továbbá, hogy Brazília a vizsgált esetben nem önként adná fel szuverenitásának egy részét, hanem a nagyhatalmak döntenek róla, mely szintén befolyásolja a fejlődő országok hozzáállását (Litfin 1997, 183). Porras megoldási javaslata alapján a fejlett és fejlődő országok közötti konfliktus feloldásához egy olyan partnerségi viszony kialakítása szükséges, melyben a fejlődő országok egyenlő félként szerepelnek (Porras 1992, 252). Ezt a gondolatot a környezeti védelem felelősségének koncepciója is tükrözi, az esettanulmányban azonban nem látjuk teljesülni.

Konszenzus és részvétel hiányában a nemzetközi segítség megfeleltethető az intervenció definíciójának (Williams 2013), ez Bolsonaro retorikájában is visszatérő elem. A 2.2 fejezetben is kifejtettem, hogy amennyiben a környezeti védelem felelőssége normává válik és a szuverenitás jelentése is kiegészül környezetvédelmi feltételekkel, a környezetvédelmi segélyezés nem lesz besorolható az intervenció fogalma alá, mivel egy adott környezetvédelmi probléma globális kihívásnak fog számítani, nem belügynek. Azonban továbbra is intervenciónak hatnak ezek az akciók, amennyiben a szuverenitás értelmezésében beálló változással kapcsolatban nincs konszenzus és a globális döntéshozatalban történő részvétel egyenlőtlen.

A részvétel hiányával kapcsolatban érdemes azonban megemlíteni, hogy a brazil elnökkel jó kapcsolatot ápoló Sebastián Piñera chilei államfőt meghívták a G7-ülésre, így az Amazonasról szóló tárgyaláson Bolsonaro telefonos megkeresésén kívül egy dél-amerikai állam képviselője személyesen is részt vett. Macron és Piñera közös sajtótájékoztatójukon bejelentették, hogy az ENSZ Közgyűlése elé visznek egy újraerdősítési kezdeményezést, amely a régió országainak, valamint a helyi közösségeknek bevonásával és egyetértésével valósulna meg (Borger és Watts 2019). Ez a gesztus úgy gondolom, hogy a konszenzus és részvétel, ezzel együtt a szolidáris problémamegoldás megvalósulása felé vezető lépés, mely ezáltal mutatja a környezeti védelem felelősségének fokozatos kialakulását.

A szolidaritás szerepe a környezeti védelem felelősségében a strukturális igazságtalanság miatt is fontos. Az ipari mezőgazdaság, amelyet Bolsonaro politikája támogat, elsődlegesen a globális Észak országaiba exportálja termékeit, jellemzően marhahúst és szóját. A növekvő igény ezekre a termékekre ösztönző hatással van a további erdőirtásra, ahogy erre a médiában is egyre több figyelem fordul (Euractiv és Agence France-Presse 2019; Mackintosh 2019). A szituáció megfeleltethető Young elméletének, amely alapján az igazságtalanság a struktúrába van beágyazva, ezáltal minden szereplő felelős, aki cselekedeteivel hozzájárul a struktúra újratermeléséhez (I. M. Young 2006). A környezeti védelem felelősségének gyakorlásában így fontos, hogy a probléma kialakulásában közvetve érintett államok is elismerjék a felelősségüket, és ne egy

egyoldalú, az erős államoktól a gyengék felé történő segítségnyújtás jelenjen meg a retorikában. Ez a nézőpont a segítségnyújtó államokat a helyzet megmentőiként, a fogadó államokat pedig vétkesként és a feladat megoldására alkalmatlan szerepben tünteti fel, mint ahogy ez a védelmi felelősség kritikájában is megjelent (MacArthur 2008, 438).

Macron a pénzadomány és az újraerdősítési program mellett megemlítette azt is, hogy segíthetnek Brazíliának egy olyan fejlődési modellt találni, amely a természettel összhangban van (Élysée 2019). Ez azonban úgy gondolom, csak abban az esetben valósulhat meg, ha a segítséget nyújtó államok is elismerik felelősségüket a rendszer környezetpusztító működésében. Ennek hiányát mutatja, hogy az Európai Unió több tagállama a latin-amerikai országokkal tárgyalt szabadkereskedelmi egyezmény vétőzésán keresztül próbál nyomást gyakorolni Bolsonarora a tüzek megfékezésével kapcsolatban (Dunne és McSweeney 2019). A Mercosur-egyezmény létrejötte azonban a környezetvédő csoportok kritikája szerint még inkább fokozná az Amazonas pusztulását okozó iparágak expanzióját (Greenpeace European Unit 2019).

3.3 Az esettanulmány összegzése

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy az elemzett aktuálpolitikai példa igazolja a hipotézisemet, mely szerint a környezeti védelem felelősségének fejlődése megindult a világpolitikában. Az esettanulmány megmutatta, hogy a szuverenitás fogalmához elkezdett egy környezetvédelmi aspektus is társulni, és a szabad kizsákmányolás helyett a környezet védelme válik a legitim cselekvéssé. Emellett a globális felelősségtudat egyre inkább terjedni látszik, így megnőtt az igény mind a politikusok, mind a civil társadalom részéről a globális környezetvédelmi politikába való beleszólásra, ami hozzájárul a belügyek és a közös ügyek közötti határvonal elmosódásához. Fontos továbbá, hogy elterjedté vált a nézet, amely az esőerdőre nemcsak erőforrásként, hanem közösen megőrzendő értéként tekint.

A környezetvédelmi problémák kezelése kapcsán felmerülnek olyan módszerek is, amelyek az állami szuverenitás csorbulásával járhatnak. A globális felelősség azonban nem csupán a problémamegoldásra terjed ki, a probléma forrásához kapcsolódóan párbeszéd folyik a szabadkereskedelmi egyezmények környezeti hatásairól, illetve a fejlett országok felelősségéről a brazil erdőirtást tekintve, gondolhatunk itt a fogyasztói szokások (például a húsfogyasztás) megváltoztatására irányuló kampányokra.

Érdekesnek tartom, hogy Macron és több más politikus, közéleti személyiség és civil aktivista is természetesnek tekintette, hogy az esőerdő lángolása közös ügy, ami iránt közös felelősséggel kell lennünk. Ez a „magától értetődő” jelleg normafejlődésre utal (Finnemore és Sikkink 1998, 892). Bolsonaro reakciója ellenben a klasszikus szuverenitás jelenlétét mutatja, így bizonyos szempontból cáfolja elméletemet.

A szituáció azonban nem feleltethető meg teljes mértékben az általam környezeti védelem felelősségének nevezett jelenségnek, mivel nem valósult meg a szolidaritási dimenzió, valamint az államok közötti egyenlőségre törekvés. Bolsonaro a döntéshozásban való részvétel és a problémakezelés módját illető konszenzus hiányát sérelmezte, így reakciója úgy gondolom, megerősíti az állításomat, miszerint ezek fontos elemei a környezeti védelem felelősségének. Ahogy a kibontakozó konfliktus is igazolja, az egyenlőtlen viszonyrendszer megváltoztatása szükséges ahhoz, hogy a fejlődő országok is támogassák a szuverenitás részleges sérülésével járó környezetvédelmi törekvéseket.

Konklúzió

Dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy a transznacionális környezeti problémák nemzetközi megoldási kísérletei hogyan alakítják át a politika szuverenitásról alkotott értelmezését. A kutatás hipotézise szerint egy új nemzetközi norma fejlődése van folyamatban, amely a környezeti védelem felelősségét hangsúlyozza, és az állami szuverenitást megkérdőjelező módszereket legitimál.

A szakirodalmi áttekintésben először bemutatam a szuverenitás változó, politikai kontextustól függő definícióját. Ezt követően feltérképeztem, hogy a környezetvédelem és a szuverenitás viszonyáról milyen elméletek születtek, hogyan jelent meg a szuverenitás erősödése, gyengülése és átalakulása. A második fejezetben analógiát vontam a humánbiztonság és a környezetvédelem között szuverenitással való viszonyuk szempontjából. A párhuzam főbb pontjai közé tartozik, hogy mindkét koncepciót országhatárokon túllépő megoldáskeresés jellemez és hasonló módon alakítják át a szuverenitást kontrollról felelősség irányába. Emellett morális alapokon állnak és globális szolidaritást idéznek elő. Legitimációjukban fontos szerepet játszanak a nemzetközi intézmények és jogi aktusok, valamint a civil társadalom nyomásgyakorlása. A két jelenség emellett kritikáikat tekintve is hasonló.

A humánbiztonság koncepciójának elterjedése megalapozta a védelmi felelősséget, amely átalakította a szuverenitás értelmezését, és a szuverenitással ellentétes eszközöket legitimált. Az analógia felvázolása után így arra jutottam, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatban is kialakulhat egy hasonló norma. Állításomat a szakirodalom erre utaló pontjainak felsorakoztatásával támasztottam alá. Érvelésemet képezte, hogy a környezet védelme iránti globális felelősség fokozatos kialakulása folyamatban van a nemzetközi környezetvédelmi egyezmények és konferenciák (Litfin 1997, 195), valamint a nemzetközi jog fejlődése (Gillespie 1997) révén. A globális felelősség az intergenerációs (Weiss 1992) és a strukturális igazságtalanság (I. M. Young 2006) elméletek szerint is elengedhetetlenek. Felmerült továbbá, hogy az anarchikus nemzetközi rendszerben a be nem avatkozás elve megakadályozza a hatékony környezetvédelmet, így a globális környezetpolitika fejlődésével az intervenció átértelmezésen mehet keresztül (Litfin 1997, 178).

A környezetvédelem normaként való elterjedése a szuverenitás „zöldülését” okozza (Litfin 1997, 194–96), és új alapvető szttenderdeket állít az államok elé (Conca 1994, 701–2). Emellett egyre több természeti terület kapcsán merül fel, hogy globális közjószágként tekintsen rá a nemzetközi közösség, ezzel gondoskodói feladatkört ruházva az államra, amelynek területén megtalálható.

Az új feladatkör alapján az államnak a környezetvédelem során figyelembe kell vennie a nemzetközi közösség érdekeit is (Porras 1992, 251).

Ezen változások azonban a fejlődő országok elé kihívásokat állítanak. Az ő pozíciójuk sérülékenyebb a nemzetközi rendszerben, így a jogilag hagyományosan biztosított szuverenitásukhoz nagymértékben ragaszkodnak. Emellett szintén ellentétként említhető, hogy a fejlődő országok a környezetvédelmet gyakran a fejlődésüket hátráltató tényezőként látják, az ehhez kapcsolódó korlátozásokat pedig gyakran kolonializmusként értelmezik. Ahhoz, hogy a nemzetközi közösség együttműködésben tudja kezelni a közös problémákat, a fejlődő országoknak egyenlő partnernek kell érezniük magukat a rendszeren belül (Porras 1992).

Úgy gondolom, hogy a jelenleg fejlődés alatt álló felelősségi rendszerek egy új, a problémák kezelésére alkalmas intézményi környezet kialakítását teszik szükségessé, melyhez hozzájárulhat az általam felvetett keretrendszer is. A kutatásom elméleti részének eredményeként eljutottam a környezeti védelem felelőssége és a környezetvédelmi intervenció fogalmak definiálásáig. Környezeti védelem felelőssége alatt azt a jelenleg kialakuló normát értem, amely szerint az államnak felelőssége megvédeni a területén található környezetet, a többi államnak pedig felelőssége vele szolidaritást vállalni. Ha az állam nem képes, vagy nem akarja megvédeni a természetet, a többi államnak kötelessége segíteni ebben. Környezetvédelmi intervención a felelősség gyakorlásának azon eszközeit értem, amelyek határokon átnyúló jellegük miatt az állami szuverenitással ellentétben állnak.

Környezetvédelmi intervenció alatt elsősorban nem katonai, de a szuverenitást sértő eszközöket értek. Az intervenció fogalmának alkalmazása ennek következtében kérdéseket vethet fel. A fogalomhasználatot a nemzetközi segélyezés irodalmával hoztam párhuzamba, melynek alapján a segélyek bizonyos szempontból intervencióként értelmezhetők, más aspektusokból viszont nem felelnek meg a definíciónak. Emellett elképzelhetőnek tartom, hogy a szuverenitás változásával és a globális felelősség erősödésével a későbbiekben

elmosódik a belügyek és közös ügyek határa, így a ma intervenciónak számító esetek a későbbiekben nem minősülnek beavatkozásnak.

A környezet és az emberek védelme között vont analógia már korábban is megjelent a tudományban, azonban jelentősen különböző megközelítésben. A kétezres évek politikai kontextusa más értelmezési keretet biztosított a környezetvédelemmel kapcsolatos kutatáshoz a mai diskurzushoz képest. A korábbi kutatásokban szűk rétegtémaként, biztonságpolitikai kontextusban merült fel a jelenség, így a környezetre is a fenyegetés alanyaként vagy tárgyaként tekintettek. Az analógia az esetek többségében a környezet védelmi felelősség elvébe való beillesztésére irányult. Megközelítésem ezzel szemben az ökológiai válság határokön átívelő jellegéből indult ki, melynek megoldási lehetőségei az állam- és szuverenitás-centrikus keret átértelmezését vonják maguk után. A védelmi felelősség példaként említhető a szuverenitás és a be nem avatkozás akadályának áthidalására, így jutottam el az analógiához. Megközelítésem azonban a környezetvédelem iránti közös felelősségvállalásra és a szolidaritáson alapuló problémamegoldásra épül, így elhatárolódom a védelmi felelősség militáris jellegétől és az államok közötti egyenlőtlenségek újratermelésétől. Julie MacArthur kritikája szerint a védelmi felelősség nem tudja komplexitásában, a probléma gyökerét célozva kezelni a humánbiztonsági kihívásokat, mert ugyanabban a keretrendszerben keres megoldást, amely a problémákat okozza (MacArthur 2008). Ha a védelmi felelősség elvét alkalmazzuk környezetvédelmi kérdések megoldására, ez a kritika szintén fennállhat. Dolgozatom megközelítése ellenben úgy gondolom, hogy a keretrendszer alapjaiban történő változásokat vezet be.

A hipotézisemet véleményem szerint az érvelés során felsorakoztatott elméletek alátámasztják. A felvázolt elméleti keret gyakorlati relevanciáját egy aktuálpolitikai esettanulmányon keresztül szemléltettem. Az amazonasi erdőtüzek kapcsán kialakuló politikai diskurzus számos ponton alátámasztotta a környezeti védelem felelősségének kialakulását: bemutatta a globális felelősségtudat erősödését, a természet közjósággként való értelmezésének megjelenését, a szuverenitásba ütköző eszközök bevonását, illetve a

szuverenitás-értelmezés környezetvédelmi aspektusának fejlődését. Ezen feltörekvő normák a szereplők egy részének az esettanulmány alapján már magától értetődőnek számítanak. Bolsonaro reakciója ezzel szemben részben cáfolja a hipotézisemet, mivel megmutatta, hogy a szuverenitás hagyományos értelmezése és az abból eredő bizalmatlanság a kooperációval szemben továbbra is aktívan jelen van a politikában, ezzel megakadályozva a globális együttműködés magasabb szintre emelését.

Az eset vizsgálata közben továbbá arra jutottam, hogy nem feleltethető meg teljesen az általam környezeti védelem felelősségének nevezett jelenségnek. Ennek oka, hogy a környezeti védelem felelősségének szolidaritási dimenziója nem teljesült, ezáltal a szereplők konszenzusa, valamint Brazília részvétele a döntéshozatalban nem valósult meg. A hiányosság egyfelől azt mutatja, hogy a gyakorlati példa nem támasztja alá elméletemet. Másrészt viszont Bolsonaro retorikája – amelyben a szuverenitás megőrzése mellett visszatérő elem volt a kolonialista mentalitás és Brazília döntéshozásban való mellőzésének kritizálása – megerősíti az álláspontomat, miszerint a szolidaritás, az egyenlő részvétel és a konszenzus szükséges elemei a környezeti védelem felelősségének.

A környezeti védelem felelőssége a nemzetközi rendszer jelenleg domináló logikáját állítja kihívás elé. Egy ilyen mértékű változással járó normafejlődés hosszú folyamat, amely a szereplők körében nem egységesen terjed. Az elv megjelenése azonban az elméleti igazolás mellett gyakorlatban szintén megfigyelhető, annak ellenére is, hogy a példában nem érvényesült teljes mértékben és konfliktusmentesen. A jelenség részévé vált a nemzetközi diskurzusnak, így fontosnak tartom tudományos, valamint politikai keretezését. A környezeti védelem felelősségének akadémiai közegbe való beemelése eszköztárt nyújthat az események értelmezéséhez, valamint új megoldási alternatívák kidolgozását nyithatja meg a politika számára. Az utóbbi években a környezetvédelmet egyre nagyobb figyelem övezte a nemzetközi politikai párbeszédben és a médiában, emellett az egyéni és kollektív felelősségvállalás erősödését, valamint a globális környezetvédelmi civil mozgalmak tevékenységének növekedését is tapasztalhattuk. Amennyiben ez a

környezetvédelmi aktivitás a következő időszakot is jellemezni fogja, valamint az ökológiai válság nemzetközi társadalomra mért hatása egyre inkább érezhető lesz, úgy gondolom, hogy a nemzetközi közösség nyitottabbá válik az alternatív megoldási lehetőségekre, és ezzel a környezeti védelem felelőssége is növekvő jelentőséggel fog bírni.

Bibliográfia

Elsődleges források

- Integrated economic development and commercial agreements. 1952. A/RES/523(VI), 1(b)(ii).
- EUMSZ. 2012. „Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata”. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/ALL/?uri=celex:12012E/TXT>. Utolsó megtekintés: 2020. május 1.
- EUSZ. 2012. „Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata”. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>. Utolsó megtekintés: 2020. május 1.
- Permanent Sovereignty over Natural Resources. 1962. A/RES/1803(XVII).

Könyvek, könyvfejezetek

- Bodin, Jean. 1987. Az államról válogatás. Fordította Sz. Jónás Ilona, Máté Györgyi, és Csűrös Klára. Budapest: Gondolat.
- Deng, Francis M., Sadikiel Kimaro, Terrence Lyons, Donald Rothchild, és I. William Zartman. 1996. Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Finnemore, Martha. 2003. The Purpose of Intervention: Changing Beliefs About the Use of Force. Ithaca: Cornell University Press.
- Gillespie, Alexander. 1997. International Environmental Law, Policy, and Ethics. Oxford: Clarendon Press.
- Goldsmith, Edward. 1973. A Blueprint For Survival. Harmondsworth: Penguin.
- Haas, Peter M, Robert O Keohane, és Marc A Levy. 1993. Institutions for the Earth: Sources of Effective International Environmental Protection. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
- Heraclides, Alexis, és Ada Dialla. 2015. „Humanitarian intervention today”. In Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century, 1–8. Setting the Precedent. Manchester: Manchester University Press.

- Hobbes, Thomas. 1999. *Leviatán I-II.: Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Fordította Pál Vámosi. Kötet I. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Homer-Dixon, Thomas F. 2004. *Környezet, szűkösség, erőszak*. Budapest: Typotex.
- Johns, Fleur. 2017. *International Legal Personality*. New York: Routledge.
- Käkönen, Jyrki. 1994. *Green Security or Militarized Environment*. Aldershot; Brookfield, USA: Dartmouth Pub Co.
- Kovács, Róbert. 2019. *Klímváltozás: pánik és tagadás között*. Budapest: Typotex.
- Majtényi, Balázs. 2012. *A környezet nemzetközi jogi védelme*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- McCormick, John. 1991. *Reclaiming Paradise: The Global Environmental Movement*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Ophuls, William. 1977. *Ecology and the Politics of Scarcity: Prologue to a Political Theory of the Steady State*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Prestre, Philippe Le. 2017. „International Environmental Governance: Beyond Cosmopolitanism”. In *Global Ecopolitics Revisited*, 27-52. London: Routledge.
- Routley, Richard, és Val Routley. 1979. „Against the Inevitability of Human Chauvinism”. In *Ethics and Problems of the 21st Century*, szerkesztette Kenneth E. Goodpaster és Kenneth M. Sayre, 36–59. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Scheiring, Gabor, és Jávor Benedek. 2009. „Bevezetés: Elméletet az ökopolitikának?” In *Oikosz és Polisz: Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*, 9–24. Budapest: L’Harmattan.
- Shachar, Ayelet. 2007. „Against Birthright Privilege: Redefining Citizenship as Property”. In *Identities, Affiliations, and Allegiances*, 257–81. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stiglitz Joseph E. 2003. *A globalizáció és visszáságai*. Budapest: Napvilág.
- Takács-Sánta András. 2017. *A közlegelők komédiája*. Budapest: L’Harmattan.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Series in Political Science. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Company.
- Weiss, Edith Brown. 1992. In *Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*. Tokyo: United Nations University.
- Wolfe, Alan. 2007. „Liberalism, Environmentalism, and the Promise of National Greatness”. In *Liberalism for a New Century*, szerkesztette Kevin Mattson, 174–90. Berkeley: University of California Press.
- Young, Oran R. 1989. *International Cooperation: Building Regimes for Natural Resources and the Environment*. Ithaca: Cornell University Press.

Szakfolyóirat-cikkek, szaktanulmányok

- Axworthy, Lloyd. 2001. „Human Security and Global Governance: Putting People First”. *Global Governance* 7 (1): 19–23.

- Banai, Ayelet. 2016. „Sovereignty over Natural Resources and Its Implications for Climate Justice”. *WIREs Climate Change* 7 (2): 238–50.
- Bauböck, Rainer. 2007. „Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting”. *Fordham Law Review* 75 (5): 2393–2448.
- Bihari, Mihály. 2014. „A modern szuverenitás elméleti alapjai. Kísérlet egy funkcionalista rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására”. *MTA Law Working Papers* (51): 1-15.
- Clayton, Susan, Christie Manning, Kirra Krygsman, és Meighen Speiser. 2017. „Mental Health and Our Changing Climate: Impacts, Implications, and Guidance”. American Psychological Association, and ecoAmerica. <https://www.apa.org/news/press/releases/2017/03/mental-health-climate.pdf>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Conca, Ken. 1994. „Rethinking the Ecology-Sovereignty Debate”. *Millennium* 23 (3): 701–11.
- Deudney, Daniel. 1990. „The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security”. *Millennium* 19 (3): 461–76.
- Eckersley, Robyn. 2007. „Ecological Intervention: Prospects and Limits”. *Ethics & International Affairs* 21 (3): 293–316.
- Elliott, Lorraine. 2003. „Imaginative adaptations: A possible environmental role for the UN Security Council”. *Contemporary Security Policy* 24 (2): 47–68.
- Evans, Gareth. 2009. „The Responsibility to Protect in Environmental Emergencies”. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103: 27–32.
- Evans, Gareth, és Mohamed Sahnoun. 2002. „The Responsibility to Protect”. *Foreign Affairs* 81 (6): 99–110.
- Finnemore, Martha, és Kathryn Sikkink. 1998. „International Norm Dynamics and Political Change”. *International Organization* 52 (4): 887–917.
- Hardin, Garrett. 1968. „The Tragedy of the Commons”. *Science* 162 (3859): 1243–48.
- Johnston, Ron J. 1992. „Laws, States and Super-States: International Law and the Environment”. *Applied Geography* 12 (3): 211–28.
- Lee, Kelley, és Richard Dodgson. 2000. „Globalization and Cholera: Implications for Global Governance”. *Global Governance* 6 (2): 213–36.
- Litfin, Karen T. 1997. „Sovereignty in World Ecopolitics”. *Mershon International Studies Review* 41 (2): 167–204.
- Luck, Edward C. 2009. „Environmental Emergencies and the Responsibility to Protect: A Bridge Too Far?” *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103: 32–38.
- MacArthur, Julie. 2008. „A Responsibility to Rethink? Challenging Paradigms in Human Security”. *International Journal* 63 (2): 422–43.
- Malone, Linda A. 1994. „Discussion in the Security Council on Environmental Intervention in Ukraine”. *Loyola of Los Angeles Law Review* 27 (3): 893–916.

- Malone, Linda A. 2009. „Green Helmets: Eco-Intervention in the Twenty-First Century Unilateral and Multilateral Intervention”. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* 103: 19–27.
- Mehta, Sailesh, és Prisca Merz. 2015. „Ecocide – a New Crime against Peace?”. *Environmental Law Review* 17 (1): 3–7.
- Najam, Adil. 2005. „Developing Countries and Global Environmental Governance: From Contestation to Participation to Engagement”. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 5 (3): 303–21.
- Oberleitner, Gerd. 2005. „Human Security: A Challenge to International Law?”. *Global Governance* 11 (2): 185–203.
- O’Connor, James. 1992. „Think globally, act locally? Towards an international red green movement”. *Capitalism Nature Socialism* 3 (4): 1–8.
- Orr, David W., és Stuart Hill. 1978. „Leviathan, the Open Society, and the Crisis of Ecology”. *Western Political Quarterly* 31 (4): 457–69.
- Peluso, Nancy Lee. 1993. „Coercing Conservation?: The Politics of State Resource Control”. *Global Environmental Change* 3 (2): 199–217.
- Pongrácz, Alex. 2018. „A szuverenitásfogalom változásának 21. századi fejleményei”. *Pro Publico Bono – magyar közgazdaság* (51): 128-153.
- Porras, Ileana M. 1992. „The Rio Declaration: A New Basis for International Co-Operation”. *Review of European Community and International Environmental Law* 1 (3): 245–53.
- Reus-Smit, Christian. 2013. „The Concept of Intervention”. *Review of International Studies* 39 (5): 1057–76.
- Stavins, Robert N. 2003. „Experience with Market-Based Environmental Policy Instruments”. *Handbook of Environmental Economics* 1:355–435.
- Todd, Anne Marie. 2003. „Environmental Sovereignty Discourse of the Brazilian Amazon: National Politics and the Globalization of Indigenous Resistance”. *Journal of Communication Inquiry* 27 (4): 354-70.
- Trembeczki, István. 2005. „A vesztfáliai rendszer vége?” *Valóság* 48 (8): 79–90.
- Varga, Gergely. 2015. „A vesztfáliai szuverenitás érvényessége a nemzetközi kapcsolatokban”. *Nemzet és Biztonság* (1): 30-38.
- Williams, David. 2013. „Development, intervention, and international order”. *Review of International Studies* 39 (5): 1213–31.
- Young, Iris Marion. 2006. „Responsibility and Global Justice: A Social Justice Connection Model”. *Social Philosophy and Policy* 23 (1): 102–30.

Nemzetközi szervezetek hivatalos dokumentumai

- Gómez Ramírez, Enrique. 2019. „Amazon Wildfire Crisis. Need for an International Response”. PE 644.198. European Parliamentary Research Service.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/644198/EPRS_BRI\(2019\)644198_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/644198/EPRS_BRI(2019)644198_EN.pdf). Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- ICISS (International Commission on Intervention and State Sovereignty). 2001. „The Responsibility to Protect”. *International Development Research*

- Centre. <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>.
Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- United Nations. 1973. „Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment”.
https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.48/14/REV.1. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- United Nations Development Programme. 1994. „Human Development Report”. Oxford University Press.
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Brundtland Commission (World Commission on Environment and Development). 1987. „Our Common Future”.
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.

Hírek és egyéb internetes források

- BBC News. 2019a. „Amazon Rainforest Belongs to Brazil, Says Jair Bolsonaro”.
BBC News, 2019. szeptember 24. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-49815731>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- BBC News. 2019b. „Amazon Fires an Emergency, Say Merkel and Macron”.
BBC News, 2019. augusztus 23. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-49443389>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- BBC News. 2019c. „Brazil Rejects G7 Amazon Fire Aid over »Insults«”.
BBC News, 2019. augusztus 27. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-49479470>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Boadle, Anthony, és Gabriel Stargardter. 2019. „Igniting Global Outrage, Brazil’s Bolsonaro Baselessly Blames NGOs for Amazon Fires”.
Reuters, 2019. augusztus 21. <https://www.reuters.com/article/us-brazil-politics-idUSKCN1VB1BY>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Borger, Julian, és Jonathan Watts. 2019. „G7 Leaders Agree Plan to Help Amazon Countries Fight Wildfires”.
The Guardian, 2019. augusztus 26. <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/26/g7-leaders-agree-plan-to-help-amazon-countries-fight-wildfires>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Breeden, Aurelien, és Megan Specia. 2019. „Dispute Over Amazon Gets Personal for Bolsonaro and Macron”.
The New York Times, 2019. augusztus 26. <https://www.nytimes.com/2019/08/26/world/europe/bolsonaro-macron-g7.html>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Csóka Endre. 2019. „Környezetvédelem, jólét, kommunista sötétzöldek és játékelmélet”.
Qubit, 2019. június 22. <https://qubit.hu/2019/06/22/kornyeztvedelem-jolet-kommunista-sotetzoldek-es-jatekelmelet>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Dias, Tatiana. 2019. „Operation Amazon Redux: Brazil’s Army Wanted to “Occupy” the Amazon Before. Leaked Audio Reveals Their Plan to Try Again.”
The Intercept, 2019. szeptember 20.

- <https://theintercept.com/2019/09/20/amazon-brazil-army-bolsanaro/>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Douglas, Lawrence. 2019. „Do the Brazil Amazon Fires Justify Environmental Interventionism?” *The Guardian*, 2019. augusztus 31. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/aug/31/brazil-amazon-fires-justify-environmental-interventionism>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Dunne, Daisy, és Robert McSweeney. 2019. „Media Reaction: Amazon Fires and Climate Change”. *Carbon Brief*, 2019. augusztus 27. <https://www.carbonbrief.org/media-reaction-amazon-fires-and-climate-change>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Élysée (A Francia Köztársaság Elnökségének hivatalos oldala). 2019. „À l'issue du G7 Biarritz, réponses aux questions que vous vous posez : ”. (videó) YouTube, 2019. augusztus 27. <https://www.youtube.com/watch?v=jKDUHrJulX4&t=1133s>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- ENSZ hivatalos honlapja. „Responsibility to Protect”. [un.org https://www.un.org/en/genocideprevention/about-responsibility-to-protect.shtml](https://www.un.org/en/genocideprevention/about-responsibility-to-protect.shtml). Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Euractiv, és Agence France-Presse. 2019. „Global Appetite for Beef, Soy Fuels Amazon Fires”. *Euractiv*, 2019. augusztus 26. <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/global-appetite-for-beef-soy-fuels-amazon-fires/>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Greenpeace European Unit. 2019. „EU-Mercosur Deal Trades in Environmental Destruction”. *Greenpeace.org*. 2019. június 28. <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/democracy-europe/2122/eu-mercoshur-environmental-destruction>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Guardian News. 2019. “Macron and Bolsonaro’s War of Words over Amazon Fires, Aid and Their Wives”. (videó) YouTube, 2019. augusztus 27. https://www.youtube.com/watch?v=UHyGDPyrk_k. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Kaplan, Josh. 2019. „(Agri)Business as Usual: Curbing Deforestation in the Amazon Rainforest”. *Wilson Center Brazil Institute*, 2019. augusztus 12. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/agribusiness-usual-curbing-deforestation-the-amazon-rainforest>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Köves, Alexandra és György, Pataki. 2020. „Mennyit ér egy pillangó?”. (podcast) *Zöld Egyenlőség*, 2020. február 21. <http://ujegyenloseg.hu/bevezetes-az-okologiai-kozgazdasagtanba-mennyit-er-egy-pillango/>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Laville, Sandra, és Jonathan Watts. 2019. „Across the Globe, Millions Join Biggest Climate Protest Ever”. *The Guardian*, 2019. szeptember 21. <https://www.theguardian.com/environment/2019/sep/21/across-the-globe-millions-join-biggest-climate-protest-ever>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.

- Londoño, Ernesto, és Leticia Casado. 2020. „As Bolsonaro Keeps Amazon Vows, Brazil’s Indigenous Fear ‘Ethnocide’”. *The New York Times*, 2020. április 19.
<https://www.nytimes.com/2020/04/19/world/americas/bolsonaro-brazil-amazon-indigenous.html>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Mackintosh, Eliza. 2019. „The Amazon is burning because the world eats so much meat”. *CNN*, 2019. augusztus 23.
<https://www.cnn.com/2019/08/23/americas/brazil-beef-amazon-rainforest-fire-intl/index.html>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Phillips, Tom. 2019a. „Merkel Backs Macron’s Call for G7 Talks on Amazon Fires”. *The Guardian*, 2019. augusztus 23.
<https://www.theguardian.com/world/2019/aug/23/amazon-rainforest-fires-macron-calls-for-international-crisis-to-lead-g7-discussions>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Phillips, Tom. 2019b. „Protesters Besiege Brazilian Embassies Worldwide over Amazon Fires”. *The Guardian*, 2019. augusztus 23.
<https://www.theguardian.com/world/2019/aug/23/brazil-protests-amazon-bolsonaro-failure-protect>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Phillips, Tom. 2019c. „Jair Bolsonaro Demands Macron Withdraw ‘insults’ over Amazon Fires”. *The Guardian*, 2019. augusztus 27.
<https://www.theguardian.com/world/2019/aug/27/jair-bolsonaro-demands-emmanuel-macron-withdraw-insults-over-fires>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Ruptly. 2019. „REFEED: Macron delivers speech ahead of G7 summit in Biarritz”. (videó) *YouTube*, 2019.
<https://www.youtube.com/watch?v=yyCx6GZKJu8&t=158s>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Salles, Ricardo. 2019. “HARDtalk: Ricardo Salles - Environment Minister Brazil”. (interjú) *BBC News*, 2019. október 7.
<https://www.bbc.com/news/av/world-latin-america-49935340/ricardo-salles-brazil-has-done-excellent-job-on-the-amazon>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Sky News. 2019. „Boris Johnson to Raise ‘horrific loss of species’ with G7 after Amazon Rainforest Fires”. *Sky News*, 2019. augusztus 23.
<https://news.sky.com/video/boris-johnson-passionate-about-biodiversity-and-concerned-about-amazon-fires-11792205>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Smith, Esprit. 2019. „Human Activities Are Drying Out the Amazon”. *NASA Earth Observatory*. *NASA Earth Observatory*, 2019. november 6.
<https://earthobservatory.nasa.gov/images/145834/human-activities-are-drying-out-the-amazon>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Stewart, Matthew. 2019. „An Analysis of Amazonian Forest Fires”. *Towards Data Science*, 2019. november 28. <https://towardsdatascience.com/an-analysis-of-amazonian-forest-fires-8facca63ba69>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.
- Taylor, Matthew, és Jessica Murray. 2020. „‘Overwhelming and Terrifying’: The Rise of Climate Anxiety”. *The Guardian*, 2020. február 10.

<https://www.theguardian.com/environment/2020/feb/10/overwhelming-and-terrifying-impact-of-climate-crisis-on-mental-health>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.

Walt, Stephen M. 2019. „Who Will Save the Amazon (and How)?” *Foreign Policy*, 2019. augusztus 5.
<https://foreignpolicy.com/2019/08/05/who-will-invade-brazil-to-save-the-amazon/>. Utolsó megtekintés: 2020. május 2.